YENİ VESİKALARA GÖRE

KIRIM HANLIĞININ OSMANLI TÂBİLİĞİNE GİRMESİ VE AHİDNAME MESELESİ

Dr. HALİL İNALCIK

Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

Fatih Mehmed'in, tarihî neticeleri şüphesiz çok derin ve şümûllü olmuş bir muvaffakiyeti de, Kırım hanlığını Osmanlı İmparatorluğuna bağlamak olmuştur. Evvelâ, bir zaman hemen bütün Asya'yı idaresi altına alan bir soydan, Çingiz soyundan gelen Kırım hanlarının tâbiliği Padişahlar için büyük bir şan ve şerefti. II. Bayazıt, 1484 Akkerman zaferinden sonra Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'a (1478 - 1490) yazdığı bir nâmede bunu bilhassa öğünerek bahis mevzuu etmekte idi[1]. Fakat asıl mühimmi Osmanlı devleti, Kırım'ın tâbiliği sayesinde Karadeniz'de hâkimiyetini sağlam bir şekilde kuruyor ve bu deniz şimalindeki ülkelerde derhal faal bir politika gütmek imkânlarını sağlıyordu : Buğdan'ın ezilmesi ve bu sıralarda Şarkî Avrupa'nın en kuvvetli devleti gibi görünen Yagellon'lar monarşisinin Karadeniz'in bu taraflarına sarkma teşebbüslerinin önlenmesi, hep bu sayede mümkün olacaktır. Osmanlı devleti, Kırım hanlığını nasıl şimalden gelen tehlikelere karşı korumakta ise-görüleceği üzere bu tehlike ilk zamanlarda Altunordu'dan geliyordu -, Hanlık da, onun hesabına Karadeniz'in bekçiliğini yapıyor ve Şarkî Avrupa'da, bu denizde Osmanlı hâkimiyetini tehdit edebilecek her türlü siyasî inkişaflara karşı İmparatorluğun en müessir silâhını teşkil ediyordu. Başlangıçta buradan Altunordu devletinin uzaklaşmasına sebep olan, sonra XVIII inci asır sonlarına kadar Rusların Karadeniz'e inmesini önleyen başlıca kuvvet, Avrupalıların dediği gibi, "İmparatorluğun sağ kolu olan„ Kırım hanlığı idi. Bir kelime ile Karadeniz'de ve şimal hudutlarında İmparatorluk bilhassa kendisine tâbi bu Türk - Müslü-

[1] Feridun bey, *Münşeat-üs-selâtin* İstanbul 1274, s. 296.

Dr. HALİL İNALCIK

Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

YENİ VESİKALARA GÖRE

KIRIM HANLIĞININ OSMANLI TÂBİLİĞİNE GİRMESİ VE AHİDNAME MESELESİ

30 sayılı BELLETEN 'den ayrı basım

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 4

man devletine dayanıyordu[1]. Biz burada, Altunordu'nun bir istitalesi sayılan bu devlete ait umumiyetle Türk tarihi bakımından önemle tetkiki icabeden bir çok mes'eleleri şimdilik bir tarafa bırakarak elimizdeki son materyele göre bu tâbiiyetin hangi amiller tesirile ve nasıl gerçekleştiğini araştırmak niyetindeyiz.

***

Kaynakların kısırlığından ve karışıklığından dolayı bu mesele hakkında gerek Osmanlı tarihlerinde, gerekse hususî surette Kırım hanlığı üzerine yazılmış eserlerde verilen malûmatın gayet noksan ve yanlış olduğunu itiraf etmelidir. Kendisine kadar hiç bir Avrupalının bu meseleleri Şark kaynaklarına göre çözme teşebbüsüne girişmediğinden şikâyet eden Hammer[2], Osmanlı tarihi üzerindeki mahut eserinde ve ayrıca Kırım hanları üzerine çıkardığı kitapta[3] bu meseleye temas eder. Fakat kendisinin de bütün yaptığı, XVI asır sonlarına doğru Arapça tanınmış bir umumî tarih yazan ve bunda Kırım hanlarından da bahseden Cenabî'yi hiç bir tenkide tabi tutmadan aktarmaktan ibaret kalmıştır. Cenabî'nin bazı kronoloji hataları yüzünden hadiseleri nasıl karıştırıp kendi hayaline göre tasvir ettiğini ileride göreceğiz. Hammer'den sonra Osmanlı

[1] Daha XVII. asır ortalarında Evliya Çelebi «min indillah-i taalâ âl-i Osman önüne sedd-i sedid olan» (VII, 508) Kırım hanlığının şimalden gelecek tehlikeye karşı ne kadar mühim bir rol oynadığını çok açık bir şekilde ifade etmektedir. (Bak. VIII, 534, not 1). Kırım hanlığının bundan başka İmparatorluğun şark ve garpte, İran, Lehistan ve Avusturya ile yaptığı hemen bütün harplere faal bir şekilde iştirak ederek oynadığı mühim rolü de unutmamak gerektir. Çok cüretli hafif süvarilerden mürekkep olan Kırım ordusunun İmparatorluğu ağır felâketlerden kurtardığı zamanlar olmuştur. Hattâ bir an bizzat imparatorluk mukadderatının Kırım hanları eline bırakıldığını görüyoruz: 1689 da Devlet iç ve dış yıkıcı darbeler altında uçurumun kenarına geldiği zaman enerjik müdahalesi ile İmparatorluğu kaldıran Hacı Selim Girey Hana Padişah şu şekilde hitabetmişti: «... allah sizden razı ola iş bizim vükelâmıza kalmış olaydı vay idi halimize» (Silahdar tarihi, Ahmet Refik tabı, İstanbul 1928, II, 422; bu devrede Hanlığın oynadığı mühim rol hakkında yakında neşredeceğimiz şu esere: *Büyük Ric'atte Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı*). Nihayet Osmanlı kültüründe inkişafında Kırımın ne kadar önemli bir payı olduğu gözönüne alınacak olursa — bu hususta yalnız Bursalı Mehmet Tahir'in *Kırım müellifleri, (İstanbul 1335)* de tesbit ettiği adları hatırlatalım — bu memleketin İmparatorluk tarihinde tuttuğu mevki hakkında bir fikir edinebiliriz.

[2] *Devlet-i Osmaniye tarihi*, Atâ tercümesi, III, 149.

[3] *Geschichte der Khane der Krim*, Viyana 1856, s. 32-35.

tarihi üzerine yazmış olanlar bu bahiste tamamiyle ona tâbi olmuşlardır. Nitekim Zinkeisen'in verdiği malûmat onunkinin aynı olduğu gibi[1] N. Iorga da onun söylediklerini kısaltarak nakletmekten başka bir şey yapmamıştır[2].

Bizzat Osmanlı kaynaklarına gelince, en eski Osmanlı vekayinamelerinde Kırım hanlığının Osmanlı devleti ile birleşmesine dair malûmata rastlayamıyoruz[3]. Fakat XVI asrın sonlarında Cenabi[4], yazdığı umumî tarihte Kırım hanlarına ayırdığı bahiste Hanlığın ne suretle Osmanlılara tabi olduğu hakkında malûmat vermektedir. Cenabi'nin naklettiği rivayet, kendisinden sonra bu meseleye temas eden müverrihlerin çoğu tarafından tekrarlanmış ve bugüne kadar umumiyetle bir hakikat gibi kabul olunmuştur[5]. XVII inci asır sonlarında Hüseyin Hezarfen[6], Müneccimbaşı[7] ve Kara Çelebizade Abdülâziz, tarihlerinde onun verdiği malûmatı naklettikleri gibi, hususi Kırım tarihlerinden bir çoğu da - Rıdvan paşa zade Abdullah[8], Mehmet Girey[9], Umdet-üt - tevarih[10] ve Paris

[1] *Geschichte der osmanischen Reiches*, II, 387.

[2] *Gesch. der osm. Reiches*, II, 175.

[3] Yalnız Lûtfi Paşa 880 yılı vekayii arasında «Kırım ve Deşt çerisi mutî' olup» diyerek geçer (Âli tabı, İstanbul 1341, s. 189).

[4] 1588 tarihlerine doğru bitirdiği «العقد الطالع فی احوال الاوائل و الاواخر» adlı arapça umumî tarihinde (yazma).

[5] Cenabi'nin Gaffari'den başka bu bahislerde umumiyetle Hafız Mehmet Taşkendi'den ve başka «ulema-i ehl-i Deşt» den faidelendiğini biliyoruz. *Umdet-üt-tevarih*'in zikrettiği Tarih-i Dost-sultanın bu gibi kaynaklar arasında mühim bir yer tuttuğunu sanıyoruz. Bu eserin bir nushası bugün Prof. Zeki Velidi Togan'ın hususi kütüphanesindedir.

[6] 1673 de tamamladığı *Tenkih-i Tevarih-i Mülûk* adlı Türkçe umumî tarihi (yazma).

[7] *Sahaif-ül-ahbar*, İstanbul 1285, II, 698 - 699 —. Burada Cenabi'den biraz farklı olarak Kefe fatihi Ahmet Paşanın onu esirler arasında tanıyarak İstanbula ikram ile gönderdiği yazılmıştır.

[8] *Tarih-i hanân-ı Tatar ve Deşt-i Kıpçak* —. Deguignes'nin Kırım hanlarına dair verdiği malûmata başlıca kaynak olan (Bak. *Hist. générale des Huns, des Turcs, des Mongols*: Paris, 1757) bu eser İstanbul'da Yıldız kütüphanesi No. 101 de. Hayrullah efendinin de ondan faydalandığını biliyoruz (cüz IX, s. 115).

[9] 1699 - 1703 arasında Kırım - Osmanlı tarihinden bahseden bu eserin bu güne kadar bilenen tek nushası Viyana millî kütüphanesindedir (No. 1080). Eseri yazan Mübarek Girey oğlu Mehmed Girey'dir (44 a). Saadet Girey hanın da amcası olduğunu söylediğine göre (33 b) Selâmet Girey hanın (1608 - 1610) torunu sayılır. F. Babinger, onu Hacı Girey hanın oğlu Mehmet Girey sanmakla (GOW, 235 - 6) yanılmıştır.

[10] TOEM tabı, 97 - 98.

anonimi[1]-ona bağlanmaktadırlar. Son olarak Netayic-ül-vukuat[2] ve Abdurrahman Şeref beyin Osmanlı tarihi ile[3] bu rivayet, günümüze kadar gelmiştir. Buna göre, Mengli Girey 1475 de Kefe'nin fethinden sonra esirler arasında İstanbul'a gönderilmiş, sonra Kırımdan padişaha ricalar gelmesi üzerine merasimle han tayin olunmuştur. Hatta Cenabi, onun esirler arasında tam idam olunacağı sırada padişahın affına mazhar olduğunu yazar. İşte bugüne kadar modern tarihlerde dahi Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına tâbiliği esas itibariyle hep bu şekilde tasvir ve izah olunmuştur. — Mamafih şimdiden söyliyelim ki bu rivayet hakikate uymıyorsa da daha sonralara ait olarak bir hakikati ihtiva etmektedir. — Vakanüvislerin ve onlara tabi olan tarihçilerin nerede yanıldıklarını ileride göstereceğiz. Esasen daha önce Esseb'üs-seyyar'dan[4] başlıyarak Gülbün-i hanan'da[5], Cevdet paşa'da[6] rastladığımız başka bir rivayet silsilesi bu görüşün tamamiyle aksini ileri sürmektedir. Buna göre Kırım hanlığının Osmanlılara tâbiliği şu şekilde olmuştur: Mengli Girey Eminek Mirza sayesinde kardeşlerini bertaraf edip Hanlık tahtına oturunca Cenevizlileri Kırım limanlarından atmayı tasarlamış, fakat kaleleri kendi vasıtaları ile zabt edemiyeceğini düşünerek Fatih Mehmet'le ittifak etmiş ve Cenevizliler buralardan atıldıktan sonra padişaha tâbiliğini sunmuştur[7]. Bu rivayetin dahi hiçbir şeyi izah etmediği meydandadır. Fakat burada Mengli Girey'in esirler arasında İstanbul'a gittiği ve oradan padişah tarafından Kırıma Han tayin olunduğu açık bir şekilde red olunmaktadır[8].

[1] Kazimirski tarafından yapılan fransızca tercümesi, Journal Asiatique, XII, 1833, s. 350 v d.

[2] İkinci tabı, İstanbul 1329, I, 45 - 46.

[3] *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul 1315, I, 176 - 177.

[4] Kâzım bik tabı. kazan 1832, s. 74 - 75.

[5] Halim Girey'in 1791 de Kırım hanlarının biyoğrafilerine ait eseri, İstanbul 1287, s. 9. [6] *Tarih-i Cevdet*, I, 261.

[7] «Dest-i inabetin nihade-i zeyl-i tahir-i Padişah-i heft-kişver idüb halka-i ubudiyet-i mülûk-i osmaniyânı ziver-i gûş-ı itaat etmekte ol zümrenin pişvası» (Eseb'-üs-seyyar, 75).

[8] «Kefe ve Menkûp kaleleri fethi müyesser oldukta Mengli Girey han dahil-i halka-i üsera olup bed'-ez-zaman tuğ ve alem ve teşrifat-ı hanî ile serfiraz idüp olcanibe irsal itmek üzere bazı müverrihinin tahrir ettiği haric-i defter-i sıdku sedad ve reh-i rast olduğu siyak ve sebak-ı kelâm-i atiye ve maziyeden eshab-ı akl-ü-kemale zahir ve nümayandır» (*Esseb'-üs-seyyar*, 74.)

L. Langlès'in Kırım hanları üzerindeki risalesi ile[1] Sestrençeviç Bohuş'ın tenkitten âri eski kitabını[2] ve Howorth'ı[3] bir tarafa bırakırsak, bu meseleyi şüphesiz ilk defa esaslı bir şekilde ele alarak karışık ve birbirine zıd rivayetlerden bir mana çıkarmağa çalışan Rus müsteşeriklerinden V. D. Smirnov olmuştur. Mamafih o da, Kırım Hanlığı üzerindeki tanınmış eserinde[4] bunları diğer menbalarla ve bilhassa Rus ve Ceneviz kaynakları'ndan çıkarılan malûmatla karşılaştırıp dikkatli bir şekilde incelemekle beraber birbirine zıd rivayetler karşısında nihayet bazı faraziyeler yürütmekten ileri gidememiştir[5]. Son olarak bizde Bedriye Sabit Tolunay *Kırımın Osmanlı imparatorluğuna eklenmesi meselesi* (İstanbul 1934) adlı bir broşür çıkarmıştır. Kırım hanlığına ait başlıca malûmatı merhum Hamdi Giray'ın Türkiyat Enstitüsü'nde mahfuz gayri matbû tezinden[6] alan ve bilinen belli başlı kaynaklardan hiçbirini

[1] *Voyage du Bengale à Petersbourg* (Paris, 1802) nin sonuna ilâve olarak yazdığı *Notice chronologique des Khans de Crimée.*

[2] Evvelâ fransızca yazılmış olup *Istoria o Tavrii*, (Petresburg 1806) adile ruscaya çevrilmiş olan bu eser hakkında Kochne'in tenkitlerine bak. Mém. de la Soc. d'archéo. et de numism. de S. Petersb. III, 82, v d.

[3] Howorth, *Hist. of the mongols*, II, s. 448 - 626, —. daha ziyade Karamsin'in Rusya tarihi'ne, S. Bohuş'un mezkûr eserine ve Zernov'a dayanan Howorth tabii çok noksandır. İncelediğimiz mesele de Hayrullah efendiyi takip etmektedir.

[4] V. D. Smirnov, *Krymskoe hanstvo*, Petresburg 1887, 201 v d.

[5] Kırım'ın bu devir tarihi için mühim olan, leh müverrihlerinden Kolankovski'nin *Dzieje Wielkiego Ksienstwa Litevskiego za yegellonov* (Varşova, 1930) adlı eserile Pulaski'nin *Stosunski z Mendli - Girajem*, 1469 - 1515, (Krakovi - Varşova 1881) ve F. Koneczny'nin *Sprawy z Mengli - Girejem*, Vilno 1928; adlı eserlerini maalesef temin edemedik.

[6] Hamdi Giray bay, *Kırım hanlığının ilk devri* —. Hamdi Giray, bu mesele üzerinde *Esseb'-üs-seyyar*, *Emdetüttevarih* ve hammer'deki rivayetleri aynen aldıktan ve Smirnov'un fikirlerini hülasatan verdikten sonra bu rivayetlerin içinden çıkılmaz karışıklığına işaret ediyor ve kendi fikrini bildiriyor: ona göre Mengli Girey 1466 da Hacı Girey'ın ölümünden sonra kardaşlarile mücadeleye girmiş, fakat muvaffak olamıyarak Cenevizlerin yanına sığınmış ve 1469 dan 1475 e kadar onların yanında kalmıştır. Halbuki biz onun bu tarihlerde han olduğunu ve ancak 1475 de Cenevizliler yanına sığındığını, Ceneviz kaynaklarının yardımile bilmekteyiz (bak. Heyd *Hist. du Commerce du Levant*, II, s. 399 v d.) Buna mukabil Hamdi Girey, biraz yukarıda Smirnov'dan alarak, 1475 de Mengli Girey'ın Hanlık tahtını bırakarak Kefe Cenevizlerinin yanına sığınmasını mucip olan hadiseleri kendisi de anlatmaktadır. Mengli Girey'in Osmanlı tâbili-

doğrudan doğruya kullanmamış olan bu deneme, bilgimize yeni hiç bir şey katmadığı gibi bir çok malûm noktalarda da hatalara düşmüştür [1].

Görüldüğü üzere bu mesele üzerinde bu güne kadar oldukca durulmuş olmakla beraber bizi kandırabilecek müspet bir şey ortaya konamamıştır. Bunda, şüphesiz meselenin lâzımgeldiği derecede geniş bir zaviyeden tetkik edilmemiş olması kadar elimizde, birbirine zıd rivayetlerin içinden çıkabilmek için sağlam ip ucları bulunmamasının da büyük tesiri vardır. İşte bu itibarla son zamanlarda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin tasnifi neticesinde ortaya çıkarılmış bulunan Altunordu, Kırım han ve beylerine ait yeni vesikalar [2], şimdiye kadar muhtelif kaynaklardan çıkarılan

gine nasıl girdiği hakkında hiç bir münakaşa yapılmıyor. Yalnız Mengli Girey'le Fatih arasında imzalandığı söylenen ve Peyssonel'in ileri sürdüğü menşei bellisiz mukavele Smirnov'dan tercüme edilmekle iktifa olunuyor. Hamdi Girayı, tarihimizin bu önemli kısmı ile ilk defa ciddî surette ilgilenen bir tarihçimiz olmak itibariyle şükran ve rahmetle anmak borcumuzdur.

[1] Meselâ Mengli Girey 1475 de Nur-devlet yerine hanlığa getirilmiştir (s. 20). Burada, onu her halde Hayrullah Efendi yanıltmıştır (karşıla. Hayrullah Efendi tarihi, VIII, 147). Yine müellife göre 1476 da Mengli Girey, Seyid Ahmed han tarafından tahttan indirilmiş, bir müddet sonra tekrar hanlığa gelmiş ve Seyid Ahmet'e karşı harekete geçerek mağlûp olmuş (s. 20 vd.). Halbuki 1476 yazında evvelâ Mengli Girey, Seyid Ahmet hana karşı harekete geçmiş ve onun tarafından mağlûp edilerek tahttan indirilmiştir. Mengli Girey bundan sonra 1478 e kadar hanlıktan uzak kalacaktır. Tolunay, tevsik ve izah edemediği bir takım iddialar da ortaya atıyor. Meselâ ona göre, Kırım hanlığı ancak II. Bayazıt devrinde «mümtaz bir Osmanlı eyaleti» olmuştur (s. 24). Mengli Girey'in esareti ve han tayini hakkında da vekayınamelerdeki malûmat olduğu gibi aktarılmakla iktifa olunmuştur (s. 19 vd.) Yalnız müellifin, broşürün sonuna ilâve ettiği Mengli Girey'e ait bir mektup dikkati çekecek mahiyettedir.

[2] Fevzi Kurdoğlu, *İlk Kırım hanlarının mektupları*, Belleten, sayı 3-4, 1937 s. 641-55, levha IX-XVI(IX-Eminek'ten Fatih'e 881 cemaziyülahır sonlarına ait bir bitik; X-Mengli Gireyden Fatihe tarihsiz bir bitik, XI-Nur-devletten Fatihe 882 saferinin ilk günlerine ait bir bitik; XII-Mengli Girey'den Fatih'e 883 saferinin ilk günlerine ait bir bitik; XIII-Mengli Girey'den Fatih'e tarihsiz bir bitik; XIV-Mengli Girey'den Fatih'e 884 sonlarına ait bir bitik; XV-Mengli Girey'den II. Bayazıt'a tarihsiz bir bitik, XVI-İslâm Girey hanın tarihsiz bir bitiği) - Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *Topkapı sarayı müzesi arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yaralık ve bitikler*, İstanbul 1940; (Kırıma ait vesikalar: IV-Hacı Girey hanın 26 safer 857 tarihli bir tarhanlık yarlığı, V-Mengli Girey handan Fatih Mehmet'e 18 Rebiyyülahır 874 tarihli bir bitik VI-Mengli Girey'in 880 Rebiyyülevvel başlarına ait bir bitigi, VII-F. Kurdğlunun daha önce

malûmatın hakiki değerini anlamak ve meseleleri yeni baştan incelemek için fevkalâde bir önemi haiz olmuşlardır. Biz, aşağıda bilhassa bu vesikaların ışığı altında, Kırım'ın Osmanlı himayesi altına girmesini hazırlıyan âmilleri, bu vakanın ne suretle gerçekleştiğini aydınlatmağa çalışacak ve nihayet Fatih'le Mengli Girey arasında imzalanmış olduğu iddia edilen mukavelenin sıhhat ve mahiyeti meselesini inceliyeceğiz.

***

Kırım, gerek Çin'den gelen büyük Asya ticaret yolunun garbdeki son noktalarından biri olması, gerekse şarki Avrupa'yı Ön Asya ve Akdeniz âlemile birleştiren tabii bir iskele hizmeti görmesi sebebile Altunordu İmparatorluğuna dahil ülkeler içerisinde fevkalâde önemli bir yer tutmakta idi [1]. Şimaldeki güzel otlaklariyle birlikte İmparatorluğun bu zengin ticaret ve ziraat bölgesi [2], daha XIII. asır sonundaki iç kavgalarda Nogay idaresinde Saray hakimiyetinden sıyrılmayı ögrenmiş ve Altunordu'da baş gösteren iç kavgalarda - bilhassa Berdi-bek'in ölümünden (1359) ve Timur istilasından sonraki kargaşalık devirleri - Saray'a karşı muhaliflerin ve müddeilerin sığındıkları en kuvvetli bir merkez hizmeti görmeğe başlamıştı [3]. Daha 1392 de Hacı Girey'in babası yahut dedesi Taş-Timur'un, Timur - Toktamış mücadelesinden istifade

neşrettiği Mengli Girey'den Fatih'e tarihsiz bir bitik; VIII-F. Kurdoğlu tarafından evvelce neşredilen Eminek'ten Fatih'e 881 Cemaziyülahır sonlarına ait bir bitik, IX-Eminek'ten Fatihe 883 Recep ortalarına ait bir bitik - A. N. Kurat, bundan başka ayni arşivde biri Mengli Girey'e (bak. s. 78) diğer, Eminek mirzaya ait (s. 107) iki mektup daha bulunduğu haber vermektedir.)

[1] Bak B. Grekov et A. Iakoubovski, *La Horde d'or*, Paris 1939, ticari durumu için bilhassa: W. Heyd, *Hist. du Commerce du Levant*, II, 156-215, 365-407, İ. İ. Bratianu, *Recherches sur le Commerce génois dans la mer noire*, Paris 1929 197-250.

[2] Daha Moğollar gelmeden önce Kıpçakların ziraata müsait bölgelerde göçebe hayatından yerleşik hayata kolayca geçtiklerini ve şehirlerde yerleştiklerini görüyoruz (Iakoubovski, mezkûr eser, 22 vd.). Altınordu ülkeleri içinde Kırım yüksek bir ziraat ve şehir medeniyeti temsil eden başlıca ülkelerden biri idi (ayni eser, 102; karşıla. Bratianu, 248).

[3] 1380 de meşhur Mamay, Toktamış'a yenilince Kırım'a kaçmıştı. Keza Edike, Toktamış'la mücadelesinde Saray'dan her atılışında Kırım'a sığınıyor ve oradan tekrar harekete geçiyordu. Uluğ Muhammed Han, 1425 ve 1436-37 de Saray tahtından atılınca keza Kırım taraflarına sığınmıştı (A. N. Kurat, 17-30).

ederek Kırım'da hanlığını ilân edip kendi adına para bastırdığını biliyoruz [1]. Esasen Altunordu'da devletin asıl kuvvet ve istinadını teşkil eden kabilelerden bir kısmı, saltanat müddeileri etrafında olarak, yahud daimi kargaşalıklardan kurtulmak için bugünkü Kazak - Kırgız steplerine çekilirken, bir kısmı da İmparatorluğun garp taraflarına Kırım'a ve Karadeniz şimalindeki steplere dolmakta idiler [2]. Kırım'da Batu'nun kardaşı Tuga-Timur'un torunları idaresinde ayrı bir Hanlığın kuruluşu işte bilhassa bu âmiller, yani, bir yandan bölgenin buraya eskiden beri muhtar bir durum sağlıyan müstakil, kuvvetli coğrafi - iktisadî durumu, öbür yandan faal muharip kabile kuvvetlerinin bu tarafa kayması sayesinde mümkün olmuştur. Bu suretle ilk Kırım Hanı sayılan Hacı Girey Hanın (?—1466) güdeceği siyaset tamamiyle belli idi ve bu ilk kuruluş devri için bu siyasetin anahatları hiç değişmiyecekti. Gerçekten Hacı Girey Han gibi Mengli Girey hanın da en büyük kaygısı, daimâ istiklâli sağlamak için Saray'ın bütün rakibleri ile ve bilhassa Moskova büyük knazlığı ile birleşmek, Litvanya büyük dukalığı ve Lehistan'a hâkim olan kudretli Yagellonların dostluğunu kazanmak ve Hanlığın kendi kuvvetlerini artırmak için Volga boyunda kalan diger kabileleri de elden geldiği kadar Kırım'a çekmeğe çalışmak olmuştur [3]. Nihayet Hanlığın mühim bir vazifesi, Kırım'da tam bir hâkimiyet kurabilmek için sahildeki kuvvetli Ceneviz kolonilerini itaat altına almaktı. Bu, gerek onların Hanlığa ait iç işlerde entirka çevirmelerine mani olmak, gerekse buradaki faal ticaretin kazançlarına iştirak etmek için şarttı [4]. İşte cenevizlerle bu mücadele ve Altınordu'nun Seyid Ah-

[1] Hasan Ortekin, *Kırım hanlarının şeceresi*, İstanbul 1938, s. 7.

[2] «Ol esnada (XVI asır başları) ekser kabâil-i tatar Deşt-i Kıpçaktan hudud-ı Kırıma nakil ve iskân olundukta» (*Esseb'-üs-seyyar* 67, 92; «Uluğ Mehmet Han Idilin garp tarafında bulunan halkı göçürüp Kırım tarafına gitti», *Umdet-üt-tevarih*, 84).

[3] Bak. *Esseb-üs-seyyar*, 73. Bu muharip kabilelerin Kırım'da bulunmasının Hanlığın yaşaması için ne kadar ehemmiyetli olduğu hakkında bizzat Eminek Mirza şunları söylemektedir: «İl kider ben yalguz dutmazın bu cezire dahi hep biklikimiz dabi bu il ile durur» (A. N. Kurat, *yarlık ve bitikler*, vesika IX) Seyit Ahmet han Kongratlara dayandığı halde Hacı Girey, Şirinlere dayanmakta idi. (*Esseb-üs-seyyar* 71).

[4] Hacı Girey han devrine ait bu hadiselerin tafsil ve izahı, Dr. Abdullah Zihni Soysal ile birlikte hazırladığımız ve yakında çıkacak olan «Kırım hanlığı tarihi»nde.

met Han gibi enerjik bir hükümdar idaresinde, garbde kendisinden ayrılmağa çalışan bölgeleri tekrar itaat altına sokmak için yaptığı seferler, Kırım'ın Osmanlılarla ittifakında, sonra onun himaye ve tâbiliğini kabul etmesinde başlıca amillerden olacaktır [1].

***

Şimdi doğrudan doğruya bu hadiselere girmeden önce Osmanlı İmparatorluğunun Kırım'la alâka ve münasebetlerinin nasıl ve ne gibi sebepler tesiriyle başladığını inceliyelim.

Her şeyden önce coğrafî ve iktisadî şartlar Kırımı, en eski çağlardanberi Akdeniz memleketlerine ve bilhassa İstanbul'a sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Bu, geçici bir vakıa olmaktan ziyade buranın coğrafî mevkiine bağlı ve kavimlerin, devletlerin değişmesine rağmen bütün tarih boyunca asliliğini saklıyarak bizzat tarihî gelişmelerin seyrine tesir eden esaslı bir âmil mahiyetinde görünmektedir. Evvelâ bilindiği üzere Kırım limanları, eski Yunan kolonileri tarafından kurulduğu gündenberi Akdeniz memleketlerinin Şarkî Avrupa ve Asya ile yaptığı beynelmilel ticaretin merkezleri haline gelmiş ve Akdenizliler bu limanlara daimâ hayatî bir önem vermişlerdir. Diğer taraftan gözden kaçırılmaması lâzımgelen bir nokta, Boğazlar'ın ve İstanbul'un Karadeniz ve o arada Kırım ticaret limanları için haiz olduğu hâkim durumdur. İstanbul'da kuvvetli bir devlet yerleşince hemen her zaman bu limanların ve Kırımın mukadderatı bu devlete tabi olmuş görünüyor. Böylece eski çağlardanberi Kırım meselesi karadeniz ve Boğazlar meselesiyle yakından münasebattardır: Kırım limanları dahilî muhtariyetlerini saklamak şartiyle uzun asırlar Bizans İmparatorluğuna tabi olmuşlardı. İstanbul'a lâtin istilâsından (1204) sonra bunlar bir aralık Trabzon Rum İmparatorluğuna bağlandılar. Aynı tarihlerde en kudretli devrini yaşıyan Selçukî devletinin de, Anadolu ile sıkı iktisadî bağları olan burasını [2], kendi hâkimiyeti altına almak için bir teşebbüste

[1] Hacı Girey han yarlığına göre (A. N. Kurat, vesika VI) onun zamanında Kırım hanlığı şu yerleri hudutları içerisine almakta idi: Evvelâ bütün Kırım yarımadası, Taman (vesikada ﺗﻤﻦ); Kabartay (ﻛﺒﺮﺗﻰ) ve Kıpçak.

[2] Bratianu, Ceneviz kaynaklarına atfen XIII. asır sonlarında Kefe'de pek çok Anadolulu Türk tacirine rastlandığını kaydetmektedir. (Mezkûr eser, 228); ayrıca G. de Rubrouck, Sudak ile Türkiye arasındaki mühim ticarete işaret etmektedir (*Voyage de G. de Rubrouck*, Paris 1877, s. 5).

bulunduğunu görüyoruz[1]. Fakat Karadeniz ticareti şimdi Boğazları kendi kontrolları altına almış olan Venediklilerin eline geçmişti. Bir müddet sonra, 1261 de, Cenevizler, Mültefikleri Mihal Paleolog İmparatorluğun merkezini tekrar Bizans'a getirmeğe muvaffak olunca ondan Karadeniz'de ticaret inhisarını kopardılar[2]. Bu sırada Kırım limanları, Cengiz İmparatorluğunun kıtalar — arası büyük ticaret yollarında kurduğu emniyet sayesinde o zamana kadar görmediği büyük bir ticarî inkişafın eşiğinde idi. Cenevizler, her halde 1266 tarihine doğru[3] Altınordu hanı Mangu Timur'dan[4] Kefe'de ticaret için yerleşme müsaadesi aldılar. Burasını surlarla tahkim ettikleri gibi zamanla aynı sahillerde başka kolonilerde vücuda getirdiler[5]. Bu kozmopolit ticaret limanlarında[6] idare doğrudan doğruya kendi ellerine geçmekle beraber buraları gene resmen hanın ülkelerinden sayılmakta[7], Kefe'de han namına müslüman Türk ahalinin işlerine karışan bir Tudun ve gümrük varidatını toplıyan bir gümrükçü[8] bulunmakta idi. O zaman Garp dünyası

[1] Bak. Ibni Bibi, M. Nuri Gencosman tercümesi, Ankara 1941, 118 - 127.

[2] Nymphaeum muahedesi. «Cenevizler bu denizin Venediklilere kapanmasını Mihal Paleolog'a vadettikleri yardımın bir şartı yapmışlardı» (Heyd II,156).

[3] Bu tarihin münakaşası: Heyd II, 162 - 164; Bratianu, 198 vd.

[4] Mangu - Timur tahta çıktığı zaman Kefe ve Kırımı yurtluk olarak Kırım hanlarının ceddi Tuga Timur'un oğlu Uran - Timur'a vermişti (Ebulgazi Bahadur han, 173). Kefe'yi Cenevizlere, her halde hana arzettikten sonra Uran-Timur vermişti (karşıla. Heyd II, 162 v d.)

[5] XIV ncü asır sonlarına doğru Sudak'dan (Soldaja) Balıklava'ya kadar bütün sahil bölgesini ellerine geçirdiler. 1381 de bir muahede ile buralardaki hakimiyetlerini Altunordu'ya tasdik ettirmişlerdi (Heyd, 205). Heyd, Cenevizlerin hakimiyetlerini içeri götürmediklerini ve Mangup'un hiç bir zaman onların eline geçmediğini iddia ediyor (II, 210 - 11).

[6] Şehirde büyük bir müslüman nüfusundan başka Cenevizler, Ruslar, Rumlar, ve Ermeniler vardı. Şehrin etrafı memleketin içlerine doğru Tatarlarla meskûndu. XV. nci asır başında Schiltberger, iç şehirde 6000, dış şehirde 11000 ve dış mahallelerde 4000 ev bulunduğunu yazıyor. Cenevizliler, Kefe'nin İstanbul kadar kalabalık olduğunu iddia etmekte idiler (Heyd, II, 174).

[7] Bak. Heyd, II, 175, —. Timur Kutluk yarlığı, (A. N. Kurat, s. 148).

[8] Heyd, 370 v d. — Timur Kutluk yarlığından (A. N Kurat, 148; XIV asır sonları) ve Hacı Girey Han yarlığından (A. N. Kurat, vesika IV, XV asır ortaları). Kefe'ye giden tüccarlardan han namına «tamga» ve تارتماق alındığını biliyoruz. A. N. Kurat tamgayı, gümrük ve Abdullah oğlu Hasana dayanarak «Tartnak»ı kantar resmi olarak kabul ediyor (mezkûr eser, 69-70). Tamga ve tartnak için ayrıca bak. H. Feyizhan-V. V-Zernov, *Yarlıklar, ve hatlar*, 4.

ve Önasya memleketleri ile Kırım limanları arasında bir çok maddeler üzerinde geniş bir ticaret yapılmakta idi. Meselâ Kırım'dan gelen hububat kesilince İstanbul'da kıtlık başlıyordu[1]. Bu limanlardan ayrıca, Uzakşark'tan gelen ipek, baharat, Mısıra sevkedilen köleler, Şimal kürkleri, muhtelif deriler, balık, yüksek kalitede balmumu ve tuz yüklenmekte idi[2].

Mehmet II, Boğazlar'da tam bir kontrol tesis ettikten[3] ve bilhassa İstanbul alınıp âciz Bizans devleti yerine kudretli Osmanlı İmparatorluğu yerleşdikten sonra Karadeniz hakimiyeti meselesi tekrar keskin bir şekilde ortaya çıktı. O zamana kadar Karadeniz'e ve Boğazlara filen Cenevizler ve Venediklîler hakim idiler. Osmanlı Padişahı, bilhassa İmparatorluğun kurulduğu sahalar için o kadar büyük iktisadî önemi bulunan ve bizzat kendi hazinesine mühim bir gelir kaynağı sağlıyacak olan Kırım limanlarını Bizans gibi onların eline bırakamazdı - İstanbul'un muhasarasında Cenevizlerin Bizanslılardan aşağı kalmayan müdafaa gayretlerine de bu itibarla şaşmamalıdır -. Fatih, İstanbul'un zabtı ile, tabir caizse, geopolitik zaruretlere uyarak Karadeniz'de Ceneviz hakimiyeti yerine Osmanlı hakimiyetini kurmak, bu denizi bir O s m a n l ı g ö l ü haline getirmek yoluna girdi[4]. Onun 1461 de Amasra, Sinop, Trabzon fütuhatı, 1475 Kefe, 1476 Buğdan seferleri bu gayenin gerçekleşmesi için atılmış başlıca adımlardan başka bir şey değildir. O sırada Osmanlıların bu deniz üzerindeki emellerine karşı ortada kuvvetli bir rakip te görünmiyordu. Şimalde Altunordu inhitat içinde idi ve bu limanlar üzerindeki hakimiyetini bile hatırlayacak

[1] Heyd, II, 166; Bratianu, 248.

[2] Heyd, II, 175; Bratianu, 271 vd.

[3] Tahta çıkar çıkmaz ilk işi «kâfir gemilerinin yolunu kesmek için» Boğazın Rumeli yakasında «Boğaz-kesen» hisarını yaptırtmak olmuştu. (bak. *Tacüttevarih*, İstanbul 1279, I, 416-418).

[4] Bu vaziyeti Fatih'in muasırları dahi kuvvetle kavramış görünmektedirler. Kritovulos diyor ki: «Kostantaniye'nin ufûlü şarkta siyaseti umumiyeyi değiştirmiş ve İstanbul boğazı Osmanlılar eline geçtiği cihetle Karadeniz ve sevahiline giden yollar dahi açılmış olduğundan Trabzon Asyay-i sağir üzerindeki memalik-i saire gibi Hükûmet-i Osmaniyeye serfüru etmeğe başlamıştı» (Karolidi tercümesi, TOEM ilâvesi, 146; ayrıca bak. Aşıkpaşazade, Giese tabı, 175). İstanbul ve Boğazlarla Karadeniz hakimiyeti arasındaki bu sıkı münasebeti göz önüne alarak N. Iorga'nın, İstanbulu elinde tutan devlet ister istemez büyük devlet olmak zaruretindedir, iddiasını (*Formes byzantines et réalités balkaniques*, 126) daha iyi anlıyoruz.

halde değildi. Cenova'ya gelince o, bu esnada Alphonse d'Aragon ile giriştiği sonu gelmez mücadeleden başını kaldıramıyordu. Esasen Boğazın iki tarafına yerleştirilen toplar Ceneviz gemilerinin, Karadeniz kolonilerine yardım götürmesine kolayca mani olabilmekte idiler[1]. Şimalde, Kırım'da durum bilâkis Cenevizlere karşı bir hareketi tamamiyle kolaylaştıracak mahiyette idi: Altunordu'ya ve Cenevizlere düşman olan Kırım hanı Hacı Girey, Fatih Mehmed'e ittifak teklifinde bulunmakta idi. İşte böylece Fatih, İstanbulun zaptından hemen bir yıl sonra Kefe Cenevizlerine karşı harekete geçti ve Kırım hanının yardımı ile buradaki Ceneviz hakimiyetine ilk darbeyi vurdu.

* * *

Kırımlılarla Osmanlılar arasında ilk fiilî işbirliği de işte bu zamanda oldu. Fakat umumiyetle Şimal Türkleri ile Osmanlılar arasındaki münasebetleri çok daha gerilere götürmek mümkündür. Daha XIV asır sonlarında Altunordu ile Osmanlı devleti arasında oldukça samimî münasebetler kurulduğunu, Toktamış hanla I. Bayazıt arasında elçilerin gidip geldiğini biliyoruz[2]. Bu münasebetlerin bilhassa müşterek Timur tehlikesi karşısında sıkılaştığını düşünmek yerinde olur. Diğer taraftan Şimal hanlarının her gün bir az daha kuvvetten düştüğü bir sırada Osmanlıların, kâfirlere karşı giriştikleri cihat ve yaptıkları büyük fütuhatla, bütün islâm âleminde olduğu gibi şimal ırktaşları üzerinde de gittikçe artan bir nüfuz kazandıklarına şüphe yoktur. XV inci asırdaki hanlar Osmanlı dostluğuna pek ziyade ehemmiyet vermekte idiler. Bunlardan Ulug Muhammed Han, Murad II ye ittifak teklifinde bile bulunmuştu[3]. Prof. Dr. A. N. Kurat'ın da işaret ettiği gibi, gönderilen mektuplarda Osmanlı Padişahları için gitgide daha tantanalı unvanlar kullanılması ve umumiyetle hitap şekli, Osmanlıların gittikçe artan bu nüfuzlarını gösterecek açık deliller mahiyetindedir[4]. Son olarak İstanbul'un zabtı ile bu nüfuzun bilhassa Kırımlılar üzerinde ziyadesile kuvvetlendiğine şüphe yoktur. Cenevizlilerle ekseriya mücadele halinde bulunan, fakat topları ve muhasara

[1] Bak. Heyd, II, 382, 387 vd.
[2] Bak. Uluğ Muhammed Han'dan II. Murad'a bitik (A. N. Kurat, vesika I).
[3] Aynı yer.
[4] Bak. A. N. Kurat, vesika I, II, III.

âletleri olmadığı için onların kuvvetli surları önünde bir şey yapamıyan Hacı Girey'in[1] de bu ananevî münasebetleri göz önüne alarak kudretli Osmanlı Padişahına muracaat etmiş olması gayet tabiidir. Onun böyle bir ittifak sayesinde bilhassa Boğazların kapanmasını sağlıyarak Kırım'daki Ceneviz kolonilerinin anavatanla rabıtasını kesmeği düşünmüş olması çok muhtemeldir. Heyd'e göre Hacı Girey, Fatih Mehmet'le bir ittifak da imzalamıştır. Buna göre kaleye birlikte hücum edilecek, muvaffakiyet halinde şehir Han'a kalacak, Osmanlılar ahaliyi ve nakli mümkün bütün ganaimi gemilerile götüreceklerdir[2]. Böyle bir muahedenin hakikaten imzalanmış olup olmadığını kati bir şekilde bilmiyorsak da[3], 1454 yazında müşterek Osmanlı-Kırım kuvvetlerinin Kefe'yi muhasara ettikleri bir hakikattır. Heyd'in, Ceneviz kaynaklarına göre verdiği malûmata bakılırsa[4], 1454 yazında 56 gemiden mürekkep bir Türk filosu Karadenize açıldı. Evvelâ Moncastro (Akkerman)'a hücum etti; fakat burada enerjik bir müdafaa ile karşılaştı. Kafkasya sahillerine giderek burada Sebastopolis'i aldı; nihayet 11 Temmuzda gidip Kefe önünde demir attı. Birkaç gün sonra Kırım Hanı da 6000 atlının başında olarak şehrin surları önüne gelmiş bulunuyordu. Her halde taarruz için kendilerini kâfi derecede kuvvetli his etmiyen müttefikler tehditle kaldılar. Donanma vasıl olmadan önce bir elçi gelerek Padişaha vergi verilmesini istemişti. Kefe cenevizleri senelik 600 Sommi'lik (takriben 1600 duka) vergi ödemeği kabul ettiler ve teminat olarak bir rehine verdiler. Müttefikler bunun üzerine çekilip gittiler. Nihayet İstanbul'da de-

[1] Kefe Cenevizleri üzerine yaptığı tazyik hakkında bak. Heyd, II, 382.
[2] Heyd, II, 383.
[3] Heyd'in böyle bir muahedenin imzalanmış olduğu hakkında ifadesi katidir. Bununla beraber başlıca bir kaynak göstermez. Kefe'den Cenova'ya gelen telaşlı mektuplarda Hanın Kırım'daki Ceneviz şehirlerini zaptedeceği, Türklerin ahaliyi esir ederek İstanbul'da satacakları hakkında haberler gelmekte idi. (Abdullah oğlu Hasan, Ceneviz menbalarına göre XV. asırda Kırım Hanlığı, Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası, sayı II, 1932, s. 376). Smirnov, böyle bir anlaşmanın varlığına inanmak icap edeceğini söylüyor (*Krymskoe hanstvo*, 281). Esasen Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin Kefe önünde ve hemen ayni zamanda görünmüş olmaları her hangi bir anlaşmanın varlığına hükmettirecek mahiyettedir. Sonradan Mengli Girey, 1469 da Fatih'e yazdığı bir mektupta bu dostluktan şu şekilde bahsetmektedir: «Han babam buldı burun birle niçük dost karındaş erdiniz» (Mengli Girey'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika V).
[4] II, 383.

vam eden müzakereler sonunda Kefe cenevizleri Osmanlılara yıllık 3000 altun vermeği taahhüt etmek suretiyle sulhü kurtardılar[1]. Onlar, ayrıca Kırım hanı Hacı Girey'e de yıllık bir vergi vermeyi kabul etmişlerdi[2]. Bununla beraber Osmanlılar Ceneviz gemilerinin Boğazlar'dan geçerek Kefe'ye asker ve mühimmat götürmesini silâhla mâni olmaktan hiç bir zaman geri kalmıyorlar, burasını her bakımdan gittikçe zayıflatarak ilerde feth için olgun bir hale getiriyorlardı. Kefe cenevizleri hergün kati bir Osmanlı taarruzu beklemekte, hattâ bazıları şimdiden şehri bırakıp kaçmakta idiler. Fatih'in, Kefe'yi şimdilik sadece vergiye bağlıyarak zabtını geciktirmesinde, diğer sebepler yanında, şüphesiz, Altınordu hanlarının halefi sıfatiyle şehrin hakiki hâkimi olmak iddiasında bulunan Kırım haniyle karşılaşmamak düşüncesi de müessir olmuş olmalıdır. Bilindiği üzere Hacı Girey, yarlıklarında burasını kendi ülkeleri arasında saymakta idi[3], ve mezkûr muahedeye inanmak caizse, kale feth olunsa dahi hanın olacaktı[4]. Fütuhatında daima durumun en ziyade elverişli olduğu zamanı seçmesini bilen Fatih, seneler sonra Kırım hanlığı iç mücadelerle karışıp ta kendisine Kefe'nin zaptı için davetler gelinciye kadar beklemesini bilecektir. Esasen Hacı Girey'in bir müddet sonra Kefe Cenevizlerine karşı düşmanlıktan vaz geçtiğini görüyoruz. 1454 teşebbüsünden sonra Kefe'yi tazyikte devam ediyor, kendi memleketi içerisinden bu limana gelen yolları kapayarak malları başka limanlara sevk ettiriyor ve oralardan Samsun ve diğer Karadeniz pazarlarına kendi gemileriyle göndertiyordu[5]. Bu vaziyet karşısında Cenevizler ondan kurtulmak için Türk hanlıklarının daimî zaafından istifadede gecikmediler: kendisine karşı hareket eden oğlu Haydar'a[6] yardım

[1] Heyd, 387-1465 de Kefe'den padişah için yüklenmiş olan şahinlerin kaybolması üzerine o sene için vergi 600 duka arttırıldı (mezkûr eser, 391). 1470 de vergi birdenbire 8000 e çıkarıldı. Telaşa düşen Kefe'liler müzakere neticesinde bunu 4000 e indirebildiler (mezkûr eser, 399).

[2] Abdullah oğlu Hasan, mezkûr makale, 376.

[3] Hacı Girey Han yarlığı, A. N. Kurat, vesika IV.

[4] Hattâ çok dikkate değer bir hadise olarak, 1469 da Kefe'ye vaki Osmanlı tecavüzleri üzerine Kırım Hanı Mengli Girey'ın Fatih'e karşı açıkca şikâyette bulunduğunu göreceğiz (bak. Mengli Girey'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika V). [5] Heyd, II, 386-387.

[6] Ebulgazi'de (Demaisons neşri, s. 178) Hacı Girey'in oğulları arasında « Haydar Han » zikredilmektedir.

ettiler[1] ve Haydar bir zaman için hanlığı ele geçirmeğe muvaffak oldu (1456). Hacı Girey, tekrar hâkimiyeti elde edince siyasetini değiştirerek ölümüne kadar (1466) Cenevizlilerle iyi münasebetler güttü[2].

Hacı Girey Han'ın ölümünden sonra Kırım için meydana çıkan iç ve diş meseleler, Kefe'nin Osmanlılar tarafından zaptı ve Hanlığın Osmanlı himayesi altına girmesi hadiseleriyle doğrudan doğruya ilgilidir.

***

Hacı Girey'den sonra Kırım Hanlığı'nda Altınordu'nun dağılmasına sebep olan aynı kargaşalıklar baş gösterdi. Bunu da, şüphesiz her şeyden önce, Altınordu'nun bir istitalesi olan Hanlığın, içtimaî-siyasi teşkilâtına bağlamak gerekmektedir. Altınordu'da olduğu gibi Kırım'da da devlet, bilhassa askerî kabile kuvvetleri başındaki bir aristokrasiye tabi idi. Hattâ dikkate değer olan tarafı Kırım'daki bu kabilelerin, Altınordu'nun son zamanlarında iç kargaşalıklarda birinci planda rol oynayan aynı kabileler olmasıdır[3]. Kendi aralarında ehemmiyetlerine göre bir hiyerarşiye tâbi olan bu kabilelerin başında Şirinler gelmekte ve bu kabilenin beyi "baş bey„ unvanı almakta idi[4]. Kabileler beylerini kendileri seçer

[1] Kefe ricaline gönderilen 29 son teşrin 1456 tarihli bir emirnamede « yeni Hanın mevki iktidarda kalması ve düşmanlarına galebe çalması için kendisine yardım edilmesi » tavsiye olunmakta idi (Abdullah oğlu Hasan, mezkûr makale s. 377, karşıla. Heyd, II, 398).

[2] Heyd, II, 398. — Esasen onun, bundan sonra Altınordu Hanı ile uğraştığını biliyoruz.

[3] Bunların başlıcaları Şirin'ler, Kongırat'lar, Barın'lardı. Şirin beyi« ركيبود » Toktamış Han zamanında baş Karaçı (Karaçu) yahut başka tabirle Emiri kebir olmuş ve sağ kolun başına geçmişti (*Umdetüttevarih*, 7 ve 194) Tarih-i Dost sultana göre (*Umdetüttevarih*, 78-79) meşhur Edike Mirzayı öldüren Barın beyi Saray bey idi.

[4] XV inci asır sonlarına doğru « dört Karaçu beyleri », başta Şirinler olmak üzere Arğın, Barın ve Kıpçaklardan mürekkepti (*Esseb'-üs-seyyar*, 75). XVIII inci asır ortalarında Abdulgaffar bunların sırasile Şirin, Mansur oğlu, Barın ve Sicivut'lardan mürekkep olduğunu söyler (*Umdetüttevarih* 194). Sicivutlar Sahib Girey devrinde (1532-1551) temayüz ettiler (*Esseb'-üs-seyyar*, 93) Şüphesiz Kırım'da bunlar haricinde daha bir çok kabileler olduğunu ve bunların beylerinin de meclislere iştirâk ettiğini biliyoruz (*Umdet*. 195, *Esseb-üs-seyyar*, 231. *Mehmed Girey tarihi*, 57 b, 60 a). Kırım'da muhtelif kabilelerin çıktığı hakkında bak. Osman Akçorakh, *Kırım Tatar tarihleri* [illegible]

ve bunlar, han tarafından tasdik olunurdu[1]. Bu beylerin iştirâki olmadan, teyi alınmadan mühim bir iş kararlaştırılamazdı[2]. Bizzat hanın kim olacağı fiilen onların reyine bağlı idi. İşte bu vaziyet dolayısiyle kabilelerin Girey sülâlesine mensup müddeiler etrafında dağılarak mücadeleye kolayca sürüklenebilir olması memleketi anarşiye götüren başlıca sebebi teşkil etmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bu durum bazan müddeileri, gürültücü Kırım aristokrasisi ve rakipleri karşısında tahta daha sağlam bir şekilde yerleşmek için kuvvetli komşu devletlerin dostluk ve himayesini kazanma teşebbüslerinden bile alıkoymuyordu.

Hacı Girey geride böylece birbirine rakip bir çok evlâd bırakıp gitmişti (1466 yaz sonu)[3]. Ondan sonra hanlık için bilhassa oğulları Nur-devlet'le Mengli Girey arasında mücadele başladı[4]. Evvelâ her halde Nurdevlet galebe çaldı[5]. Zira Başlangıçta kardeşleri ve ekseri Kırım kabileleri onun etrafında toplandıkları gibi, bu sırada Mengli Girey'in taraftarı olan Şirin beyi Tekine (تكنه) mirza da ölmüş bulunuyordu[6]. Fakat Mengli Girey'in de hiç olmazsa 1467 den itibaren Hanlığın bir parçasında, o arada hanların yeni payitahtı olan Kırker[7] de hüküm sürdüğü muhakkaktır.

[1] *Esseb'-üs-seyyar*, 262.

[2] *Umdetüttevarih*, 193 — Kırım'da Akmescit şimalinde eski Saraboz köyünün iki kilometre şimalinde 60 kadar kabile damgasını taşıyan bir kaya vardır. Bir halk rivayeti vaktile o taraftaki kabilelerin buraya toplanarak mühim işleri görüştüklerini naklediyormuş (bak. Osman Akçoraklı, s. 5-6). Bu rivayet çok dikkate değer mahiyettedir. Tarihi kaynaklarda Kırım kabile beylerinin mühim zamanlarda toplandıkları «Akkaya» veya «Kayalar-altı» mevkiinin (bak. Mehmet Girey tarihi, 110 ve Smirnov, 326 vd.) burası olduğunu düşünmek mümkündür.

[3] Oğullarının adedini bazı kaynaklar 12 (*Müneccim başı*, II, 698) bazıları 8 olarak göstermektedirler. Ebulgazi (Desmaisons neşri, 178) sekiz oğlu olduğunu söyledikten sonra adlarını şu şekilde sıralıyor: Devletyar, Nur devlet Han, Haydar Han, Kutluk-zaman, كديش, Mengli Girey Han, Yamgurçı, Öztimur. Esseb'-üs-seyyar'a göre (s. 73) Nur-devlet Hacı Girey'in oğlu olmayıp «Seyid Ahmedin beni âmamından» dır. Fakat Nur-devletin Hacı Girey'in oğlu olduğu muhakkaktır. (Bak. Fraehn. *Cuci ulusunun paraları*, 40). Esseb'-üs-seyyar, Nur-devletin kardeşi olarak bir de Keldi-bay'dan bahseder (s. 74).

[4] Hayrullah efendi (VIII, 147), Hacı Girey yerine büyük oğlu Nur-devletin geçtiğini söyler.

[5] Aynı yer ve Heyd, II, 399.

[6] *Esseb'-üs-seyyar*, 73.

[7] Barthold, *Baghçesaray*, Encyc. de l'Islam.

Çünkü onun 1467 ağustosunda, bu sonuncu şehirde Hacı- bey adında birine verdiği bir tarhanlık yarlığı ile 1468 tarihiyle Mahmudek isminde birisine verdiği başka bir yarlığı bugün elimizdedir[1]. Böylece Mengli Girey, Kırker'e ve Kırım'ın "içki kentlerine„[2] sahip bulunurken, Nur-devlet, herhalde kabilelerin en büyük kısmiyle Kırım'ın dışarısında, Özü boylarında hüküm sürüyordu. Esseb'-üs-seyyar'a göre o, Mengli Gireyi Kefe'ye kaçmağa mecbur ettikten sonra da Özü boylarında idi[3]. İki rakip han evvelce babalarının Kırım'da yerleşmesine yardım etmiş olan[4] ve bu sırada kudretinin en yüksek noktasına irişmiş bulunan Yagellonların dostluğunu kazanmağa büyük bir ehemmiyet vermekte idiler. İkisi de kral Kazimir Yagellon'a elçiler göndererek dostluk muahedesi imzalamak teklifinde bulundular[5]. Fakat kral, herhalde Kırım beyleri idaresinde asıl kabile kuvvetlerinin Nur-devlet tarafında olduğunu hesaba katarak onu tanıdı. Rakip hanların, tahtlarında vaziyetlerini sağlamlaştırmak için dışarıda bir büyük devletin dostluğuna verdikleri bu ehemmiyet, ileriki hâdiseleri anlamamız bakımından işaret edilmesi gereken bir noktadır. Neticede Mengli Girey'in davayı kaybederek Kefe Cenevizlerinin yanına kaçıp sığındığını biliyoruz[6]. Burada, elimizdeki kaynaklar çok karışıktır. Fakat umumiyetle anlaşıldığına göre Nur-devlet taht için yalnız Mengli Girey ile değil, diğer kardeşleriyle de uğraşmağa mecbur olmakta idi[7]. Nur-devlet'in bu müşkil durumu Mengli

[1] A. N. Kurat, 97. — Hacı-beye verilen yarlığın aslı değil, kopyası elimizdedir. (Bak. Abdullah oğlu Hasan, Birinci Mengli Girey Han yarlığı, Türkiyat mecmuası, IV, 99). Bu yarlığı I. Hacı Girey Han yarlığı ile karşılaştırınca (bak. A. N. Kurat, vesika IV) arada dikkate değer farklar görürüz: Hacı Girey emirlerini geniş bir sahaya teşmil ederken Mengli Girey sadece «içki kentleri» den bahsetmektedir. Yarlığın Kırker'da yazılmış olmasında dikkati çeken bir naktadır. Demek hanların yeni payitahtı o tarihde Mengli Girey'in elinde idi. [2] İçerdeki köy, kasaba ve şehirler.

[3] *Esseb'-üs-seyyar* 74; Heyd, II, 399 (Ceneviz kaynaklarına göre).

[4] Bak. Smirnov, 220 v.d.

[5] Tafsilât için Halil İnalcık-Abdullah Zihni Soysal, *Kırım Hanlığı tarihi*.

[6] Heyd, II, 399; *Esseb'-üs-seyyar*, 74.

[7] *Esseb'-üs-seyyar* (s. 74) onun diğer kardeşleriyle bozuşarak onları çocuklarıyle beraber katlettiğini söyler. Fakat her halde bu sırada Nur-devlet'in kardeşi Keldi-bay tarafından katledildiği şeklinde verdiği haber yanlıştır. Çünkü biz Nur-devletin 1476 dan 1478 e kadar bir defa daha hanlığa geçtiğini ve bu son tarihte Moskova'ya kaçarak orada uzun müddet yaşadığını biliyoruz.

Girey'ı tekrar harekete geçmek için cesaretlendirmiş olmalıdır.

Kefe'de büyük bir Tatar nüfusu bulunduğunu biliyoruz. Burada, o sırada Tudun bulunan Şirin kabilesi beyi de (Mamak, Eminek?) galiba Mengli Girey'e taraftardı[1] ve onun buraya kaçmasına, herhalde Ceneviz sûrlarının sağladığı emniyet kadar, bu da âmil oldu. Heyd, Kefe'deki Ceneviz hükûmetinin, ona ücretli askerlerden mürekkep bir takviye kuvveti temin ettiğini söylemektedir ki, bunun ekseriyetle Kefe Tatarlarından mürekkep olduğuna şüphe yoktur; çünkü bizzat Kefe'deki Ceneviz garnizonunun gayet az olduğunu biliyoruz[2]. Bununla beraber Cenevizlerin Hanlığın başında kendilerine daha çok medyun birisini görmek için Mengli Girey'in teşebbüslerine her türlü müzaheretten kaçınmamış olmaları da tabiidir. Hulâsa, biz, bir müddet sonra, herhalde 1468 de[3], Mengli Girey'in, Nur-devlet Hanı kaçırarak Kırım'a tekrar hâkim olduğunu ve bu sefer Hanlığı tam bir şekilde ele geçirdiğini görmekteyiz. Galiba mağlûbiyetten sonra aynı şekilde Cenevizlerin yanına sığınmış olan Nur-devlet dört kardeşi ile birlikte hapsedilmiştir[4]. Bütün bu hadiselerle 1456 da Hacı Girey'in de tahttan nasıl atıldığı gözönüne getirilirse Kefe Cenevizlerinin Kırımın iç kargaşalıklarından azâmi şekilde istifade için hiçbir fırsatı kaçırmadıkları anlaşılır. İleride Kırımlıların, onlara karşı Osmanlıları çağırmasında bu, başlıca sebebi teşkil edecektir. Mengli Girey Han, rakibini ellerinde tutan Cenevizlerle mümkün mertebe iyi geçinmeğe çalıştı; 1468 de şehri ziyaret ederek eski muahedeleri yeniledi ve verginin bir kısmını indirdi. Onun bu dostça hareketleri karşısında Cenevizler bir Osmanlı taarruzunda onun, kendilerine yardım ede-

[1] Bak. *Esseb'-üs-seyyar*, 73-74; Heyd'ın (II, 409), Ceneviz menbalarına göre verdiği malûmata bakılırsa bu sırada tudun Mamak olmalıdır. Bu Mamak'ın, Kırım Hanlığının kuruluşunda büyük bir rol oynayan Şirinlerin beyi meşhur Tekine mirzanın oğlu, olduğu *Umdet-üt-tevarih*'te kaydedilmiştir (TOEM tabı, 98). *Esseb'-üs-seyyar* (s. 73) Eminek'in bu esnada çok küçük olduğunu söylerse de Hacı Girey'in 1453 yılına ait bir yarlığında (A. N. Kurat, vesika IV) onu, Kırım Tumanı ve Daruga beylerinin başında çok mühim bir mevkie sahip olarak görüyoruz.

[2] Bak. Heyd, II, 385 ve 390.

[3] Bu hususta en güvenilir kaynak olması lâzım gelen Ceneviz vesikaları onun en geç 1468 de han olduğunu göstermektedir (bak. Heyd, II, 399). Buna mukabil Smirnov (s. 258) ve A. N. Kurat (mezkûr eser, s. 97) Nur-devletin hanlığını 1469 a kadar uzatmaktadırlar.

[4] Heyd, II, 399.

ceğini bile ummağa başladılar[1]. Bunda tamamiyle haksız da değillerdi, çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Kefe'yi eskidenberi kendi ülkelerinden sayan Kırım hanları burasının kaybolmasına kolay kolay razı olamazlardı. Şimdi Kefe, Osmanlıların da bir haraçgüzarı olmakla beraber - ki esasen Mengli Girey da bunu kabul ediyordu[2] - aşırı müdahaleler karşısında Kırım hanı kendi hâkimiyet hakkını da ortaya sürmekten geri kalmıyordu. Mengli Girey, 25 ilkteşrin 1469 tarihini taşıyan ve Fatih Mehmed'e "karındaşım„ diye hitap eden bir mektubunda, kadırgalarla Yakup adında bir Osmanlı kumandanının[3] gelip Kırım sahillerinde iki şehri yaktığını ve Kefe'den aldığı esirler arasında kendisinin de mühim bir adamı olduğunu bildirerek şikâyette bulunuyor[4] ve esirlerin iadesini istiyordu. Mektup, büyük Osmanlı hükûmdarına karşı son derece hürmet dolu bir ifade ile yazılmış olmakla beraber Han, bir yerinde gayet açık bir şekilde, "Kefege bulgan ziyan heman bizge bulgan gibi türür„ demekten kendini alamıyordu. Bu mektup, Mengli Girey'ın Osmanlı tâbiiyetini kabul etmesinden altı yıl önce Osmanlı padişahı karşısında durumunu göstermesi itibarile bilhassa önemlidir.

İçeride emniyetini sağlıyan Mengli Girey, evvelâ Lehistan kıralı ile ananevî ittifakı yenilemekle beraber, bir müddet sonra Altınordu hanının teşkil ettiği müşterek tehlike karşısında Moskova ile ittifakı daha ziyade sıkılaştırdı[5]. Esasen Lehliler de şimdi Moskova'ya karşı Altınordu'ya temayül etmekte idiler. Böylece

[1] Ayni yer.

[2] «Kefe sizinin haraçgüzarınız erdi biznin konakımız erdi» (A. N. Kurat, vesika V).

[3] Bu Yakup, şüphesiz deniz işlerinde tecrübe ve maharetile tanınmış olup Fatih'in Trabzon seferinde (1461) bahri kuvvetler komutanı ve müstakil serdar tayin edilen ve 1462-63 e doğru Gelibolu Valisi ve «Sevahil beyi» olarak gördüğümüz Yakub beydir (bak. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı sani*, Karolidi tercümesi, s. 146, 149, 167, 173).

[4] Yakub beyin bu hücumuna ve adamları alıp gitmesine Kefelilerin Osmanlı tabaasından bazı kimselerin mallarını yağmalayıp bir kişiyi öldürmeleri sebep olmuş (Mengli Girey'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika V). İncelediğimiz başlıca Osmanlı kaynaklarında (Dursun-bey, Aşık Paşazade, Neşri, Tacüttevarih, Solak zade, Karaçelebi zade, Âli, Müneccimbaşı) bu seferden bahs yoktur.

[5] Her ikisi de Saray hanlarına karşı asi olan Moskova büyük knazlığı ile Kırım Hanlığı arasında bu ittifak daha Hacı Girey Han zamanında kurulmuştu.

bu zamandan itibaren birbiri karşısında bir Kırım - Moskof bloku ile bir Altunordu - Leh bloku teşekkül etmeğe başladı. Altun ordu'nun yıkılarak şarkî Avrupa'nın bütün yeni çağlara hâkim olan siyasi inkişafında bu devir kat'i bir dönüm noktası olmuştur. Mengli Girey, Moskof knazlığı ile ittifak ederken şüphesiz evvela Altunordu'ya karşı müşterek bir cebhe kurmayı, sonra bu devlete ait bütün ülkeleri tekrar kendi idaresinde toplamayı düşünüyordu. Halbuki bu ittifakın bütün semerelerini muhtelif tarihî şartların yardımiyle bu devirde gelen kurnaz Moskof knazları toplamıya muvaffak olacak ve Altunordu'nun mirasını onlar ele geçirerek Rus İmparatorluğunun temellerini atacaklardır[1]. İleride Osmanlı devletinin Kırım'da yerleşmek ve Karadeniz şimalinde faal bir politika güdmeğe başlamak suretiyle bu siyasi inkişafta nasıl önemli bir rol oynadığını göreceğiz.

Nihayet 1475 tarihine doğru Hanlığın, Cenevizlerle çıkan bir anlaşmazlık ve Kırım beylerinin serkeşliği yüzünden tekrar iç kargaşalıklara düşmesi Fatihe, Kefe'nin zabtı için derhal harekete geçmek kararını verdirecektir. Kefe'de Hanı temsil eden bir tudun bulunduğunu ve bu mevkii son olarak Şirinlerin beyi Mamak'ın elinde tuttuğunu söylemiştik. Bu Mamak, 1473 de öldü. Umumiyetle Han, tudunu daha önce Kefe konsülü, müşavirleri ve *Uffizio della Campagna* denilen dört azadan mürekep bir komisyonla mutabık kaldıktan sonra tayin ederdi. Böylece Mamak'ın yerine kardeşi Eminek (İminek) geçti. Fakat çok geçmeden onunla Cenevizler arasında anlaşmazlık çıktığı gibi Mamak'ın dul karısı da bu mevkie kendi oğlu Sartak'ı (yahut Seyid-aka)[2] getirmek için entirika çevirmeğe başladı. Neticede Ceneviz ricali Eminek'i, Osmanlılarla anlaşmış olmakla itham ederek azlettiler[3]. Fakat Han, onun yerine Karay Mırza'yı[4] tayin etti. Mamak'ın dul karısından rüşvet alan Cenevizli memurlar bu mevkie Sartak'ın getirilmesinde ısrar ettiler. Hattâ bunlardan biri, Mengli Girey'e kardeşlerinin hapisten salıverileceğini anlatarak tehditde bile bulundu. Nihayet Han, Karay Mırza'yı da azlederek Cenevizlerin arzusu veçhile Sartak'ı Tudun yaptı. İşte bu hadise üzerine Eminek bütün Tatar aristokrasisini etrafında toplıyarak isyan etmekte gecikmedi. Bütün Tatarlar Hanı bıraktılar. Mengli Girey Kırker'de tutunamıyacağını anlıyarak kendisine sadık 1500 suvarisile birlikte Kefe'ye Cenevizlerin yanına kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine şehri gidip muhasaraya kalkan Eminek Mirza, Osmanlı padişahını Kefeyi ve diğer Ceneviz kolonilerini zaptetmeğe çağırdı[5]. Fatih keskin görüşiyle harekete geçmenin tam zamanı olduğunu anladı[6]. Gedik Ahmed paşaya acele hazırlık emri verdi[7].

***

Karadeniz'de üstünlüğün, İstanbul'un zaptiyle beraber Osmanlılara geçtiğini görmüştük. Fakat bu iç denizde Ceneviz hâkimiyetinin her hangi bir suretle devamı kudretli Türk imparatorluğu için hergün daha tahammül edilmez görünüyordu. 1465 de Padişaha gönderilen şahinlerin yolda kaybolması sarayda büyük bir hiddet uyandırmıştı. Bundan bir müddet önce Marino Cicala adlı bir Cenevizli, Sinop'tan hareket eden esir yüklü bir gemiyi zapt

[1] Bu hadiselerin tafsilâtı : Halil İnalcık - Abdullah Zihni, *Kırım Hanlığı tarihi.*

[2] Bak. Smirnov, 265.-Hammer (Atâ tercümesi, III, 150) bu adı «Şeytan» şeklinde kaydediyor!

[3] Eminek Mirza'nın sonradan Osmanlılara ne kadar bağlı kaldığı, hattâ Kırım Hanlığının Osmanlı tâbiyeti altına girmesinde başlıca bir rol oynadığı göz önüne alınırsa, bu iddianın büsbütün haksız olmadığı anlaşılır. Bunun M. Canale'nin neşrettiği bir mektubdan (*Della Crimea*, III, 346 v. d.) çıktığını söyliyen Heyd, burada (II, 401, not 1) sırf bir iftiranın bahis mevzu olamıyacağına haklı olarak işaret etmektedir.

[4] Hammer'in Eminek'le birleştiğini söylediği «Kara Musa» (bak. Atâ tercümesi, III, 150) belki ayni şahıstır.

[5] Heyd, II, 401, Smirnov 266 v. d. - Hamdi Giray, tezinde bu kısmı tercüme etmiştir-; *Esseb'-üs-seyyar*'ın ifadesine bakılırsa (s. 75) Osmanlıları Mengli Girey çağırmıştır. Fakat onun bu devre ait hadiseleri ekseriya karıştırdığı görülmektedir. Buna mukabil Mengli Girey'in, Kefe'nin zaptından bir bir buçuk ay sonra İstanbula gönderdiği mezkûr mektuptaki şu ifadeler bu bakımdan çok dikkate değer : «ol zindan içinde sizdin necat umar irdük bihamdillâh ol umganımız gibi buldı, Kefe darülislâm buldı» (A. N. Kurat, vesika VI). Belki Kefe'nin fethi için padişaha her iki taraf da ayrı ayrı baş vurmuşlardır.

[6] Kırım'daki karışıklıkların Fatih'in kararı üzerinde tesiri hakkında kaynaklarda bazı işaretler vardır. Meselâ *Umdet-üt-tevarih* (s. 97), «Hacı Girey evlâdı beyninde ihtilâl-i azim olduğunu bilüp Kırım adasını gereği gibi zaptetmek himmet-i şahanesine lâzım olmağla». - keza bak. Rıdvan paşazade Abdullah ve *Ravzat-ül-ebrar*, 383.

[7] «Sultan Mehmed Gazi kulu Ahmed'e buyurdu kim tiz yarak it kim seni gazaya gönderirin» (Aşık paşazade, Âli tabı, 182).

etmiş ve bu hadise üzerine müslüman tüccarlar artık Kefe'ye uğramaz olmuşlardı[1]. Ceneviz kaynaklarındaki bu malûmat, Türk kaynaklarında Karadeniz kıyılarında frenkler elinde kalan kalelerin islâm ahaliye pek ziyade zarar verdikleri hakkındaki kayıtları teyit etmektedir[2]. Hülâsa, Karadeniz hakimiyeti için fevkalâde bir durumu ve Osmanlı idaresindeki sahalar için birinci derecede iktisadî ehemmiyeti olan zengin Kırım limanlarının tamamiyle zapt edilmesi artık İmparatorluk için bir zaruret haline gelmişti ve şimdi ortada bu işi güçleştirecek hiç bir engel de yoktu. Bundan sonra 1475 Haziranı başında Gedik Ahmet Paşa'nın küçüklü büyüklü üç yüz kadar gemi ile Kefe önüne gelerek burasını ve Çerkezistan'a kadar Karadeniz şimalindeki bütün Ceneviz kalelerini bir hamlede nasıl zapt ettiği malûmdur[3]. Burada yalnız muhasara esnasında Tatarların büyük kısmının Eminek kumandasında Türklerle birleşmiş olduklarını kaydedelim[4].

Kefe fethedildikten sonra, Cenevizler tarafından hapse atılmış olan Mengli Girey, Ahmet Paşa tarafından zindandan çıkarıldı[5]. Şimdi Osmanlılar vaziyete tamamiyle hakim idiler; Anapa şehrine kadar şimali Karadeniz'deki bütün Ceneviz kolonileri ellerine geçtikten başka zindandan kurtardıkları hanla bu sahillerin mukadderatı üzerinde en elverişli bir anlaşma yapabilirlerdi. Kendilerine en büyük mukavemeti gösterecek kuvveti, Tatar aristokrasisini ittifaklarında tutmakta idiler; ve bu ittifak sayesinde Mengli Girey'e hanlığını iade edebilirlerdi[6]. Mengli Girey, bütün istikbalini ellerinde tutan Osmanlılara istediklerini vermekten ve onlara sığınmaktan başka birşey yapamazdı. Gerçekten han yapıldıktan az sonra Osmanlı Padişahına "bunun ıvazını nasıl kulluk ile ödeyeceğini„ bilemediğini yazacaktır[7]. İşte Fatih'in siyasi dehası sayesinde elde

[1] Heyd, II, 389. [2] Bak. *Tac-üt-tevarih*, I, 471; Solakzade, 252.

[3] Kefe fethi hakkında başlıca Ceneviz kaynakları (M. Canale, Ag. Guistiniani, Sanuto, Benedetto Dei, Malipiero, Gios. Barbaro ve Atti della Società Ligure) Heyd'in eserinde (II, 401-407), başlıca Osmanlı kaynakları da Hammer'de (III, 145 v. d.) gösterilmiştir. Bunlar arasında Neşrî yahut Aşık Paşazade bütün ötekilere kaynak olmuş görünmektedir.

[4] Heyd, II, 402. [5] Mengli Girey'in bitigi, A. N. Kurat, vesika VI.

[6] Mengli Girey daha ziyade Ceneviz tehdidi altında Eminek'i azletmiş olduğundan iki taraf arasında esasen herhangi bir uzlaşmaya ve Mengli Girey'in hanlığa geri gelmesine aşılmaz bir engel bulunmadığına işaret edelim.

[7] Mengli Girey'in bitigi, A.N. Kurat, vesika VI.

edilen bu durum, yalnız Kefe ve diğer Kırım limanlarının kolayca ilhakını değil, Kırım hanlığının dahi hiç kan dökülmeksizin Osmanlı saltanatı ile birleşmesini intaç edecektir[1]. Yukarıda Osmanlı vakanüvislerinin ve onlara tabi olarak modern tarihcilerin Kırım hanlığının Osmanlılara tâbiiyeti meselesinde hâdiseleri ne kadar karıştırdıklarına, fakat bugün Osmanlı arşivlerinde bulunmuş yeni vesikalar sayesinde vakaların hakiki seyrini meydana çıkarmakta çok daha müsait bir durumda bulunduğumuza işaret etmiştik. Evvelâ Mengli Girey'in Kefe'nin fethinden bir bir buçuk ay kadar sonra İstanbul'a gönderdiği[2] ve kendi hanlık nişanını taşıyan bir mektup[3] açık bir şekilde gösteriyor ki, o, Ahmet Paşa tarafından Ceneviz zindanlarından çıkarıldıktan az sonra -her halde bu bir buçuk ay içinde- tekrar han olmuş ve onunla bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma meselesini ileride ayrıca inceliyeceğiz. Fakat burada şunu kati olarak söyliyebiliriz ki, Mengli Girey, bu tarihte Ceneviz esirleri arasında bilinmeden İstanbul'a gönderilmiş ve oradan padişah tarafından bir tâbi olarak Kırıma Han tayin edilmiş değildir. Mengli Girey'in mezkûr mektubu meydana çıktıktan sonra bu rivayet tamamiyle uydurma gibi görünmekte ise de bize göre bu, esas itibariyle uydurma değildir ve tarihî bir esası olan bu malûmat sadece Mengli Girey'in 1478 deki üçüncü hanlığına ait tir. Osmanlı-Kırım müverrihleri -başta Cenabi-, ilerde anlatacağımız gibi, onun 1476 de hanlıktan atılarak İstanbul'la gittiğini bilmediklerinden, bir kronoloji hatasiyle bu tarihe ait vekayii 1475 Kefe fütuhatına bağlayıvermişlerdir. Mengli Girey'in esirler arasında bilinmeden İstanbul'a gönderilip orada idam olunacağı sırada kurtarıldığı hakkında, rivayetin tamamile uydurma olduğunu sandığımız kısmı da, her halde 1476-78 arasında İstanbul'da mevkuf iken han tâyin edilmiş olması vakıasından, yahut 1475 de Gedik Ahmet Paşa tarafından Ceneviz zindanlarından kurtarılarak Hanlığa geçmesi hâdisesinden mülhem olsa gerektir. Bu suretle vakanüvislerdeki rivayetin, tarihi vakaların noksan malûmat

[1] Fatih, bunu fevkalâde bir muvaffakiyet saymıştı (*Umdet-üt-Tevarih*, 98).

[2] Bu mektubun sadrıâzama gönderildiği hakkında A. N. Kurat'ın tahmini (mezkûr eser s. 87) isabetli olmasa gerektir. Çünkü bu sırada sadrıâzam Gedik Ahmet Paşa olup mektupta Ahmet Paşa'dan gâip bir şahıs olarak bahsedilmektedir. (A. N. Kurat, vesika VI).

[3] A. N. Kurat, vesika VI. — fakat bu mektup maalesef tam olarak neşredilememiştir.

yüzünden yanlış bir şekilde tertip ve tasvirinden doğmuş olduğu anlaşılır. Rivayetin kalan kısmı yani, Mengli Girey'in Kırım'a han gönderilirken Kırım halkının ve Eminek'in ricalarının gözönüne alındığı hakkındaki kayıtlar[1], tarihi hakikatlere - fakat 1478 tarihine ait olarak - tamamiyle uymakta ve iddiamızı teyit etmektedir. Gerçekten Eminek Mirza, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivin'den çıkan 1478 ilkteşrin (883 recep) tarihli bir mektubunda, aynen rivayetlerde olduğu gibi, iç kavgalar yüzünden memleketin düştüğü anarşiyi anlatarak beyler ve halk namına Mengli Girey'in acele han gönderilmesini istemektedir.

***

Bu vaziyete göre acaba Kırım hanlığının Osmanlı İmparatorluğuna tâbiliğini de 1478 senesine mi atmak icap edecektir? Hayır, çünkü Mengli Girey'in, Kefe'nin fethinden sonra gönderdiği mezkûr mektup, onun Osmanlı himayesini kabul ettiğine şüphe bırakmıyacak mahiyettedir. Mengli Girey bu mektubunda, kendisini zındandan kurtarmış olan padişaha "kulluğundan„ bahsetmekte[2], onun bir "tikmesi„ (تیکمه) olduğunu yazmakta, kendisine "mutî ve münkad„ kaldığını tekrar tekrar teyid etmektedir. Bu sözler, onun bilhassa müstakil han iken, 1469 da gönderdiği mektupla karşılaştırılırsa şimdi Osmanlı hükümdarı karşısında durumunda husule gelmiş olan derin değişiklik açık bir şekilde görülür. Nihayet aynı mektupta padişahın teveccühünü kaybetmemek için gösterdiği kaygular, çokluğundan bahsettiği düşmanlarının yalan ve iftiralarına derhal inanılmaması ve kendisinden doğru haber gelinceye kadar hiddet edilmemesi hususundaki ricaları herhalde onun hanlığını İstanbul sarayı sayesinde muhafaza ettiğini düşündürtmektedir. Fakat o, Ahmet paşa ile imzaladığını söylediği ahidnameden yalnız padişahla ittifakına dair olan maddeyi zikretmekte ve Hanlığın doğrudan doğruya tâbiiyeti hakkında herhangi bir taahhütten bahsetmemektedir. Bu suretle Hanlık üzerinde padişaha şimdilik hususi bir tayin ve azil hakkı verilmemiş olsa bile Mengli Girey,

[1] Meselâ bak. Cenabî; Müneccimbaşı, II, 698-99; Hezarfen (Türk Tarih Kurumundaki nüsha); Mehmet Girey (Viyana nüshası, 103-104), *Umdet-üt-tevarih*, 97-98.

[2] « Bu ıvazını padişahga biz niçük kullk birle kaytargaymız» (A. N. Kurat, vesika VI).

mekviinin bilhassa Kırım aristokrasinin isteklerine bağlı olduğunu ve onların İstanbul sarayı ile yapacakları bir uzlaşmanın her şeyi tayin edeceğini bilmez değildi. Esasen 1475 yazında kendisi hanlığa böyle bir anlaşma neticesinde gelmemiş mi idi? Nihayet Mengli Girey, bundan birkaç ay sonra Fatih'e gönderdiği ve "marûz-ı bendegî oldur ki„ diye başladığı başka bir mektupta "kullukta hazır durduğunu„[1] ve kendisine gelen Leh elçisine, Pahişahın düşmanı olan Buğdan beyi ile birleştikleri için kendisini de düşman saymaları lâzımgeleceği cevabını verdiğini yazmaktadır. Kırım hanı bu son hareketi ile, şüphesiz, Ahmet paşa ile yapılan muahededeki "dostuna dost, düşmanına düşman olmak„ maddesine sadakatini göstermek istemiştir. Fakat bizzat bu mektup, heyeti umumiyesine bakılırsa, şüphesiz daha fazlasını, herhangi bir ittifakın üstünde bir bağlılığı ifade etmektedir. Netice itibariyle daha 1475 yazında Kırım Hanlığının Osmanlı himayesini kabul ettiğini söylemekte hiçbir mübalağa yoktur. Müteakip hadiseler bu yoldaki inkişafı hızlandırmaktan başka birşey yapmamıştır. 1475 yazında Kırım aristokrasisinin Osmanlılarla yaptığı işbirliği ve onlar tarafından kendisine gösterilen adamı han kabul etmesi, Hanlığın Osmanlı himayesi altına girmesini hazırlıyan ve sonraki hadiselerin istikametini tayin eden en önemli vakıa sayılmak gerekir. Bu suretle han olan Mengli Girey, Kırım aristokrasisi ve rakibleri karşısında mevkiini muhafaza etmek için kudretli Osmanlı padişahının himayesini idame ettirmeği zaruri bulduğu gibi, her zaman handan ziyade kendi arzularını hesaba katan bir devletin metbûluğu, bizzat bu aristokrasi için de kıymetli idi. Beri taraftan memlekette partiler arasındaki daimi mücadeleden bıkan ahalinin büyük kısmı da bütün partilerin üstünde, hakim otoritesi sayesinde hanlık mevkiinde istikrar temin ederek anarşiye son verecek bu kudretli metbûu memnuniyetle kabule hazırdı. Nihayet bu metbûun islâmiyetin en büyük hükümdarı olması, Kırım limanlarından, Hanlığa tahakküm teşebbüsünden geri durmıyan "Ceneviz kâfirlerini„ temizliyerek Kırım'ın kapılarında yerleşmiş bulunması bu himayenin yerleşmesini ziyedesiyle kolaylaştırmakta idi. Fakat bunun kuvvetlenmesi ve Kırım hanlığının tam mânâsiyle Osmanlılara tâbi olması bilhassa haricî tehlike, Altınorda hanlarının

[1] «Kullukta hazır turubmız» (A. N. Kurat, vesika VII).

tehdidi sayesinde mümkün olmuştur ki, şimdi aşağıda bilhassa bu mesele ile ilgili hâdiseleri inceliyeceğiz.

***

Bu tarihlerde Kırım, artık Altınordu'dan fiilen tamamiyle müstâkil olduğu halde, Saray hanları burasını halâ kendi ülkelerinden saymakta ve Moskof knazları gibi Kırım hanlarını da başları ezilecek âsiler telâkki etmekte idiler. Bu vaziyette ve bilhassa şimdi Moskova'nın en uzlaşmaz düşmanlarından olan Lehistan-Litvanya da Altınordu'nun ittifakına daha ziyade önem vermeğe başladığından, Kırım hanı için, kendi varlığını hiç bir zaman ve hiç bir suretle tanımak istemiyen Saray'ın tehditleri karşısında Osmanlı imparatorluğuna dayanmaktan başka çare kalmıyordu. Esasen bu sırada Osmanlı imparatorluğu Kırım sahillerinin ilhakı ve Kırım hanlığı üzerinde himaye kurmasile birlikte, şarkî Avrupa siyasetile çok yakından ilgilenmeğe başlamıştı; gerek şimalî Karadeniz sahillerinde yeni ele geçmiş olan yerleri muhafaza etmek, gerekse Buğdan'ı da alarak bu denizdeki hakimiyeti tamamlamak bakımından bu tarafta böyle faal bir politika gütmek zaruri görünüyordu; bu hususta Kırım hanlığı ona en tesirli bir yardımcı vaziyetinde idi. Ayni tarihlerde Kırım hanları veya beyleri tarafından Lehistan ve Altınord'unun durumu hakkında İstanbul'a muntazaman malûmat verildiğini[1], bu dayanışma bakımından dikkate değer bir vakıa olarak zikredelim. Kırım Hanı bu sırada Osmanlı siyasetine, bilhassa Buğdan meselesinde Lehistan'a karşı baskıda bulunmak suretile ilk ciddi hizmeti yapmıştır. Kazimir Yagellon idaresinde kudretli Litvanya-Lehistan devleti bu esnada Karadeniz'e çıkmak için faâl bir siyaset güdüyor ve bu maksatla Kefe Cenevizlerini olduğu kadar[2] Buğdanı da himayesi altında tutmak iddiasında bulunuyordu. Fatih, 1476 yazında Cenevizli kaçakları himaye etmiş olan Akkerman -ki bu sırada şimalî Karadenizin en önemli ticaret limanlarından birini teşkil ediyordu- üzerine asker gönderip kendisi de harekete hazırlandığı sırada Lehistan kralı, padişaha Leh tabiiyetinde bulunan Buğdan beyine karşı harbe girişmemesini ihtar etmek cesaretinde bulunmuştu[3]. Fakat Leh kralı, bu si-

[1] Bak. Mengli Girey'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika VII.

[2] W. Sobieski, *Hist. de Pologne*, Paris 1934, s. 116.

[3] Hammer, III, 157.

yasetinde sonuna kadar gidemedi ve Fatih'in, Buğdan'ı ezmesi karşısında hareketsiz kaldı. Lehistan'ın yürüdüğü yolda busuretle duraksamasında, bu bölgede kat'i bir rol oynayabilecek olan Kırım hanının[1] Leh elçilerine, bir müdahale halinde Osmanlılar lehine hareket edeceğini kati bir şekilde bildirmiş olmasının[2] şüphesiz büyük tesiri olmuştur.

Buna karşı Fatih, Buğdan üzerine yürüdüğü zaman Kırım hanlığının, Yagellon'ların müttefiki Altınordu ile savaşa tutuşması ve mağlûp olması Lehlileri şüphesiz memnun etmişti. Bu savaş yüzünden, Kırım kuvvetleri padişah tarafından resmen çağırıldıkları halde[3], Buğdan seferine iştirak edememiş ve Fatih Buğdan ormanlarında güç bir zafer kazanabilmişti[4]. Seferin başlarında Eminek'in kumandasında Buğdanlılara geriden hücum eden bir kısım Kırım kuvvetleri ise, Altınordu hanının Kırım üzerine yürüdüğü haberini almaları üzerine perişan bir şekilde süratle ricat etmişlerdi[5].

1476 yazına doğru[6] Altınordu ile Kırım hanlığı arasında çıkan savaşda, Esseb'-üs-seyyar'a inanmak lâzımgelirse[7], ilk taarruz eden Kırım hanı Mengli Girey görünüyor. Ayni tarihte Kırımın müttefiki Moskova knazlığının da Saray'a karşı meydan okuduğunu görüyoruz. Bir Rus vekayinamesi 1476 da III. üncü İvan'ın Altın ordu hanı Seyyid Ahmed'in gönderdiği elçilerden biri müstesna olmak üzere hepsini öldürttüğünü nakletmektedir[8].

[1] Leh Kralının bu mesele için Kırım hanına elçilerini göndermesi, şüphesiz onun alacağı duruma verdiği ehemmiyeti gösterir.

[2] «Sen Kara - Buğdan ile bir olırsan senden özge düşmanımız yoktır ve eğer Kara - Buğdan birle bir olmay Padişahımız ile barışsanız biz dahi hoş dostmız deyu iki ay vâde virüp bir adamımız koşup gönderdük.» (A. N. Kurat, vesika VII).

[3] Bak. Eminek'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika VIII, tarihi 881 cemaziyülahır sonları.

[4] Fatih, düşman ateşi karşısında yere sinmiş olan yeniçerileri harekete getirmek için hayatını tehlikeye koyarak bizzat atını sürmek zorunda kalmış, zafer ormanda çetin bir çarpışmadan sonra elde edilebilmişti (*Tac-üt-tevarih*, I, 559, Hammer, III, 152-153).

[5] Eminek'ten Fatih'e mezkûr bitik.

[6] Karşıla. mezkûr bitik.

[7] *Esseb'-üs-seyyar* 75, ve ekseriyetle onun bir hülâsası sayılabilecek olan anonim Kırım tarihi (Kazimirski tercümesi, J. A. XII, 1833, s. 353 v.d.).

[8] A. Rambaud, *Hist. de la Russie*, 194.

Şu hale göre Altunordu - Leh blokuna karşı Kırım - Moskova blokunun, Osmanlı müzaheretine güvenerek taaruzî bir durum aldığını mı düşünmek gerekir? Nasıl olursa olsun, biz, 1476 yazında Saray'a doğru harekete geçen Mengli Girey'in[1], Seyid Ahmet Han tarafından müthiş bir bozguna uğratıldığını biliyoruz[2]. Bizzat Han, yaralı bir halde kaçıp sarp bir tepede kurulmuş olan Kırker (Kırkyer yahut, bugünki adiyle Çufut - Kale) kalesine[3] sığındı. Arkasından Saray Hanı, bu zaferi fırsat bilerek İmparatorluğun bu eski ve kıymetli ülkesini tekrar hakimiyeti altına sokmak azmile, Kırıma girdi. Bir çok tahribat yapıp memleketi hükmü altına aldıktan sonra[4] Kefe beylerbeyisi Kasım paşaya da[5] elçi göndererek kalenin teslimini istedi. Durumun nezaketini görerek başlangıçta aşağıdan alan paşa, nihayet hileye baş vurarak Hanın gözünü korkutmağa muvaffak oldu: verdiği talimat üzere limana giren gemilerin birinden bir çavuş çıkarak Hanın elçileri bulunduğu bir sırada huzura girdi ve daha önce kararlaştığı şekilde, Padişah Kırım'da "kendi nişande ve inabet-kerdeleri„ olan Mengli Girey Hanın "mülk-i mevrûsuna ecanibden„ Seyid Ahmet Hanın girdiğini ve Salgat (Kırım) şehrini tahrib ettiğini duyarak fevkalâde hiddetlenmiş ve kendisini tedib için donanma ile

[1] *Esseb'üs-seyyar*'a göre (s. 75) Mengli Girey, «taht ilini», Altunordun'un merkezini zaptetmek için harekete geçmiş ve ordusunu «Cengiz usulünce» şu şekilde tertip etmişti: Karaçu beylerinden Şirin beyi kendi kabilesi halkı ile ordunun pişdarlığına seçilmiş, Kalgay Sultan (Mehmet Girey) sağ yanda, yine Karaçu beylerinden Argın, Barın ve Kıpçak beyleri solda, Kapukulu ve diğer kuvvetlerle Han merkezde yer almışlardı.

[2] Smirnov (283), şark kaynaklarının verdiği malûmatla Rus vekayinamelerini karşılaştırarak bu muharebenin 1476 da olması lâzımgeldiğini düşünüyor. Gerçekten bugün elimizdeki vesikalar bu savaşın 1476 yazında olduğunu isbat etmektedir (bak. Eminek'ten Fatih'e bitik, A.N. Kurat, vesika VIII).

[3] *Esseb'-üs-seyyar*'da burası hakkında mühim malûmat var (s.76-77), ayrıca bak. Barthold, Bahçe-saray, İslâm ansiklopedisi.

[4] Bilhassa Altunordu devrinde Kırım valilerine merkezlik eden ve Kefe'den sonra adanın en mühim ticaret pazarı olan Salgat (Kırım şehri) tamamile tahrip edildi ve bu felâketten sonra bir daha kalkınamadı. Şehrin tarihi hakkında mühim malûmat veren *Esseb-üs-seyyar*'a göre (s.78-79) Seyit Ahmedin istilâsından sonra 50 - 60 bina kalmıştı. Bununla beraber 1517 de Salgat'ta hâlâ para basıldığını biliyoruz (Barthold, Krım, Enc.ye. de l'Islam, II, 1147).

[5] Âşık Paşa zade'de (Âlî tabı, 192 v d.) Fatih ricali arasında Kefe'de bir cuma mescidi yaptığı söylenen Cezri Kasım Paşaolmalıdır. Fakat Âlî'nin, Sicilli Osmani'ye dayanarak verdiği 950 H. ölüm tarihi her halde yanlıştır.

yola asker çıkarmıştır, bu kuvvetlerin yakına geldiğini bildirmek için beni gönderdiler, dedi. Bu sırada, sözde gelen gemileri karşılamak için kale burclarından toplar atılmağa başladı. Bu sahne karşısında elçilerin şaşırdığını gören paşa, derhal sesini yükselterek "Padişahın kulluğuna girmiş bir kimsenin başkasına tâbi olması imkânı yoktur, harbe hazırlanın„ diye bağırdı[1]. Bu kati cevabı alan Seyit Ahmet Han, neticede Osmanlı padişahile sonu tehlikeli bir mücadeleye sürüklenmekten korkarak daha ziyade ısrar etmedi. Fakat Kırım üzerindeki hakimiyetinden vazgeçmediğini göstermek için de, memleketine dönmek üzere hareket etmeden önce buraya Cani-bek adında birisini tayin etti[2].

Biraz tafsilâtla anlattığımız bu hadise açık bir şekilde gösteriyor ki Osmanlı devleti Karadeniz şimal kıyılarındaki yeni fütuhat dolayısiyle Altunordu ile ister istemez karşı karşıya gelmiş ve ona karşı tehlikesiz ve kendisine tâbi bir Kırım hanlığını tutmak kararını vermiştir. Bu suretle devletin, Karadeniz hakimiyeti meselesinden dolayı Altunordu - Leh blokunun her iki azasına karşı - Buğdan için Lehistan, Kırım için Altunordu'ya karşı - cephe almış ve Moskova - Kırım blokuna müzaheret yolunu seçmiş olduğunu görmekteyiz. Nihayet son olarak tahribatı müthiş olan son Altunordu istilâsının umumiyetle Kırımlıları Osmanlı himayesine daha ziyade yaklaştırdığına ve bu himayenin yerleşmesinde kuvvetle müessir olduğuna işaret etmeliyiz.

Gerçekten Altunordu Hanının Kırım idaresinin başına bıraktığı Cani-bek memleketi pek az elinde tutabilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesin'de bulunmuş olan bir mektup[3] bize, 1477 baharında (882 safer başları) Kırım'da tekrar Osmanlı himayesinde olarak Nur-devlet Hanın hüküm sürdüğünü göstermektedir. Bunda Nur-devlet Han padişaha, aynen Mengli Girey'in mektubunda olduğu gibi[4] kulluktan hiç bir zaman ayrılmadığını bildirmekte ve dostundan

[1] *Esseb'-üs-seyyar* 79-81, Anonim Krım tarihi, Kazimirski tercümesi J. A 354 v.d.—Seyit Mehmet Rıza, Padişahı Bayazit olarak göstermekle şüphesiz yanılmıştır.

[2] Howorth, bu Canibek'in Seyit Ahmed'in yeğeni olması ihtimalini ileri sürmektedir. (Part II, s. 350, 455). Onun adına ilk defa 1475 de İvan'ın Mengli Girey'e yazdığı bir mektubda rastlıyoruz. Halil Edhem, Düveli İslamiyede S. 372 onu «Canibek Girey» adile Han olarak göstermekle yanılmıştır.

[3] Nur devlet'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurd oğlu. levha XI.

[4] Karşıla. A. N. Kurat, vesika VI.

çok düşmanı olup bunların sözlerine bakılmamasını rica etmektedir [1]. Onun, Hanlığı nasıl elde ettiğine dair her hangi bir kayda rastlamıyorsak da, bu mektuba göre Osmanlı padişahının bunda mühim bir rol oynadığı muhakkak görünüyor. Fatih, Altınordu Hanının yeniden her hangi bir teşebbüsünü önlemek için ona Nur-devletin kendi himayesi altına sığınmış bulunduğunu bildirmekte de gecikmedi. Bizce Feridun bey menşeatında bulunan bu mektubun sıhhatinden şüphe etmek için eldeki deliller kâfi değildir. Gerçekten bu mecmuada Mükrimin Halil beyin parlak bir şekilde ortaya koyduğu gibi Osmanlıların ilk devirlerine ait tamamile sahte birçok vesikalar bulunmakla beraber bu yüzden her vesikayı kati olmıyan sebeplerle reddetmek şüphesiz fazla bir ihtiyatkârlık olur. Biz, bu vesikanın sahteliği hakkında ileri sürülen sebepleri [2] tamamile kabul edemiyoruz. Evvelâ mektubun farsça yazılmış olması red için hiç bir suretle kâfi bir delil sayılamaz. Sonra başlıktaki hata daha ziyade mecmuayı tertip edenin bilgisizliğinden ileri gelmiş olabilir [3] ve bunun, vesikanın sıhhatı meselesile alâkası yoktur. Bilâkis bu, vesikanın içindeki malûmat tarihi hakikatlere tamamile uyduğundan mektubun, mecmuayı tertip eden tarafından uydurulamıyacağını gösteren bir delildir. Nihayet Fatih Sultan Mehmed'e "Mübarizüddîn Devlet Han„ adında bir hanın inkiyat ettiği malûm değildir, deniyor. Halbuki yukarıda söylediğimiz gibi Bugdan

[1] Nur-devlet'den Fatih'e mezkûr bitik. — F. Kurtoğlunun okuyuşunda çok hata var, başlıcalarına işaret ediyoruz : 3 üncü satırda *dak* değil *taki*; 6 ıncı satırda *kulluk murunu bilingâh* değil, *kulluk kurun bilinga*; 8 inci satırda *dostumuzdur* değil *dostumuzdın*; *Sem'inize kâfi söz itsün* değil *Sem'inizge ni söz eytür*; 9 uncu satırda *kereminize bilürsüz* değil *kereminiz bilür tiyü; onunganımız* değil *otüngenimiz* (*ötünmek* = dilekde bulunmak), 15 inci satırda *dua kılar tahiyyetnameler irsal* değil, *dua kıla tahiyyetname irsal irsal.*

[2] A. N. Kurat, s. 57.

[3] Bu başlıkta, daha önce Smirnov (s. 270) ve Hamdi Giray'in de işaret ettikleri gibi yanlış olarak, mektubun Kırım Hanı Ahmet Han'a gönderildiği yazılmıştır. Kaynaklarda böyle bir Ahmed Girey'den hiç bahsedilmez. Halbuki Hammer her halde bu başlığa bakarak Ahmed Girey adında bir Kırım Hanı tasavvurla onun bu zafernameyi alınca korktuğundan bahsetmiş ve bir çok vesikayii bu mevhum Ahmet Girey'e atfeylemiştir. Hammer, kendisinin kullandığı Feridun bey Münşeatı'nda bu Ahmet Hana gönderilmiş iki mektupdan bahsediyor (III, 147). Halbuki Münşeat'ın İstanbul tabında (1274) yukarıda incelediğimiz bir mektup vardır. Bu ikinci mektubun da Seyit Ahmet Hana gönderilmiş olması çok muhtemeldir.

seferinden sonra Kırım hanlığına başına Osmanlı tâbiiyetinde olarak Nur-devlet Han'ın geçtiğini kati bir şekilde biliyoruz [1]. Binaenaleyh Fatih'in mektubunda bahis mevzu olan "Mübarizüddîn Devlet Han„ ın Nur-devlet olduğuna şüphe yoktur [2]. Gayesi daha ziyade "inşa„ örnekleri vermek olan bu mecmuada bize asıl iç tenkidin doğru bir rehber olabileceğini kabul etmek gerektir. Halbuki görüyoruz ki mektupta bahis mevzuu edilen şeyler, o zamanki tarihi vaziyete tamamile uygundur ve diğer kaynaklar tarafından tamamiyle teyit olunmaktadır.

Bu mektup bilhassa son Bugdan zaferini bildirmek için yazılmış ise de [3], bilmünasene o sırada Altınordu ile belli başlı meseleleri teşkil eden Kırım ve Kefe meselesi de bahis mevzu edilmiştir. Esasen bu meseleler hakkında bir zamandan beri iki devlet arasında müzakerelerin devam ettiğini biliyoruz. Seyid Ahmed han, Fatih'in Bugdan seferiyle aynı tarihe raslıyan Kırım istilâsından sonra beliren ihtilâfları dostça halletmek gayesiyle olacak, İstanbul'a Karaç Bahatur adında bir elçisini göndermişti [4]. Ondan

[1] Esasen A. N. Kurat, eserinin başka bir yerinde (s. 115) Nur-devlet'in her halde 1476 da Hanlığa getirilmiş olacağını kendisi de söylemektedir.

[2] Mektupda aynen şöyledir: «Emir-i âzam-ı nâmdar noyin-i ekrem-i devletyar Mübarizüddin Devlet Han » . — Burada « Mübarizüddin », Nur-devletin unvanıdır ve şüphesiz A. N. Kurat'ın düşündüğü gibi (s. 57) bu unvana «devlet» kelimesini katmak için araya fazladan bir « ve » ilâvesine lüzum yoktur. Ebulgazi'de (Desmaison neşri, 178) Hacı Girey'in evladları sayılırken « Devletyar Nur-devlet Han . . . » deniyor. Şimdiye kadar Devletyar ve Nur-devlet iki kişinin adı olarak ayrı ayrı alınmakta idi. Acaba yukarıdaki mektubda da görüldüğü üzere « Devletyar », Nur-devlet'in başka bir unvanı olmasın ? Kaynakların hiç birinde Devletyar isminde birisinin geçmemesi de şüphesiz bu bakımdan dikkate değer.

[3] Şimdiye kadar yanlış başlığa bakılarak daima mektubun Kefe fethi için yazıldığı iddia olunmuşsa da, biraz dikkatle okunursa daha ziyade Bugdan zaferini bildirmek için yazıldığı anlaşılır.

[4] Seyid Ahmed Han'dan Fatih Mehmed'e bitik, A. N. Kurat, vesika III. — Karaç Bahatur'un Seyid Ahmet tarafından evvelce gönderilmiş bir elçi olduğu bitikde onun için kullanılan « Resûl-i mürsel Karaç Bahatur kildi » ifadesinden anlaşılmaktadır. Binaenaleyh A. N. Kurat'ın düşündüğü gibi (s. 60) onun Osmanlılar ve hele Kırımlılar tarafından gönderilmiş olduğuna ihtimal verilemez zannındayız. Elçinin gelişi her halde 1476 temmuzu ile 1478 mayısı arasında olmalıdır. Çünkü Seyid Ahmed Han, 882 safer tarihli bir mektubunda Karaç Bahatur'un döndüğünden bahsettiği gibi onun kendisini, padişahın son fetihlerinden haberdar ettiğini de söylemektedir.

sonra 1477 Mayıs sonlarında (882 Safer ortaları) kardeşinin oğlu Aziz-hoca'yı [1] yolladı. Altınordu hanı, Osmanlı padişahiyle ananevî dostluğu kat'iyen kaybetmemeğe çalışıyordu. Son mektubunda, aradaki dostluk ve kardeşliğin artması hususunda samimi ve büyük bir arzu gösterilmekte - hattâ padişahın seferlerine kuvvetle yardım vaadinde bile bulunulmakta - ve bilhassa *bu dostluğun artmasına taallûk eden işlerin bir an önce gerçekleşmesi* temenni olunmakta idi [2]. Feridun Bey Münşeatındaki mezkûr mektup işte bu müzakerelerin cereyan ettiği zamana aittir [3]. Bu mektupta Osmanlı pâdişahı, Kefe'nin kendisi tarafından fethedilmiş olduğunu, bu suretle iki taraf arasında komşuluk kurulduğunu bildirmekte ve Kara Buğdan'ın nasıl cezalandırıldığını anlattıktan sonra kendi devletine bağlanarak hizmette bulunan "Mübarizüddin Devlet Han„ a dostluk gösterilmesini istemektedir [4]. Böylece Seyid Ahmed Han karşısına şimdi resmen Kırım hanının hâmisi sıfatiyle Osmanlı devleti çıkıyordu. Altınordu Hanı, herhalde devletini son günlerine yaklaştıran büyük gaileler arasında, Osmanlılarla herhangi bir ihtilâfa girmekten kaçınıyordu. Binaenaleyh Kırımı kendi haline bıraktı. Fakat o, 1480 de Moskova üzerine harekete geçtiği zaman Kırımlılar, onun payitahtını yağmalıyarak kendisini geriden vurmakta gecikmiyeceklerdir.

Hulâsa Fatih Mehmed, Seyid Ahmed Hana karşı Kırım hanlığını himayesi altına almakla bu memleketin Altınordu'dan ayrılmasında mühim bir rol oynamış oluyor [5] ve varlığını daha ziyade kudretli Osmanlı Padişahına borçlu olan Hanlık, son tecrübeden bu himayeyi daha kuvvetle benimsemiş olarak çıkıyordu [6].

***

[1] Mezkûr bitik; A. N. Kurat, az ileride (s. 56, 60) Aziz-hoca'yı, Hanın kardeşi göstermiştir. [2] Mezkûr bitik.

[3] Mektubun tarihi yoktur, fakat muhteviyatına bakarak her halde 1476 temmuzile 1478 mayısı arasında gönderilmiş olmalıdır. [4] Feridun bey, I, 289.

[5] Hatta 1502 de Saray şehrini temamile tahrib edip Altınordu'nun son izlerini de ortadan kaldıran kuvvetin, Osmanlıların kendi himayelerinde yeniden diriltecekleri Kırım Hanlığı olduğu düşünülecek olursa Kefe'nin fethinden sonra şarkî Avrupa işleri üzerinde kuvvetle müessir olmıya başlıyan *Osmanlı siyasetinin Altınordu'nun parçalanışına ve çöküşüne büyük nisbette yardım ettiği* neticesine varmamak mümkün değildir.

[6] Altınordu yerine aynı sahada büyük Moskof devleti kurulunca bu sefer bu himaye vazifesi bu devlete karşı olacaktır. Fakat geopolitik birliğe rağmen burada mühim bir farkı gözden kaçırmamalıdır; Altınordu Türk devleti ırk, din, kültür ve tarih bakımından kendisinin olan bu bölgeyi yeniden itaat altına alarak şimalde baş kaldıran Rusluğu hakimiyeti altında tutmağa çalıştığı halde şimdi buraya ırk, din, kültür ve tarih bakımından temamile yabancı bir devlet göz dikmekte idi.

Osmanlı himayesi böylece Hanlığın dış emniyetini sağladığı halde içeride sükûn ve istikrarın kurulması için yeter bir garanti teşkil etmiyordu. Filvaki Kırım'ın çok geçmeden tekrar iç kavgalara sahne olduğunu ve hanlık mevkiinde yeniden değişiklik yapıldığını görüyoruz. Bu kargaşalıkların ilk sebebi, Nur-devlet Hanla kardeşi Haydar arasındaki rekabet oldu. Onlar arasındaki ayrılık ve mücadeleler memlekette düzen ve rahat bırakmadı; herkes şikâyet ediyordu. Bilhassa kabilelerin memleketi bırakıp dağılmaları ve Kırım'ın böylece bütün kuvvetlerini kaybetmesi tehlikesi baş göstermişti [1]: Eminek Mirzaya göre o sırada «اوکوزلر» i etrafına toplayarak kuvvetlenmiş olan Seyid Ahmet Han, Timur-bik'in [2] üzerine yürümekte olduğundan Timur-bik'in Kırım tarafına gelmesi ve Kırım dahilinde vaziyetten hoşnut olmıyan kabileleri kendi tarafına çekmesi pek muhtemeldi [3]. Bununla beraber her zaman olduğu gibi bu karışıklıklarda, her hangi bir otoriteye devamlı bir şekilde bağlı kalamıyan kabile kuvvetlerinin esas rolü oynadığına şüphe yoktur. Öte taraftan Altınordu-Kırım tarihinde her zaman görüldüğü gibi bu kabileler aristokrasisinin başı olan Eminek Mirza da bu mücadelelerden istifade ederek Hanlığı temamile kendi tahakkümü altına sokmağa çalışıyor, bir nevi Mamay, Edike rolü oynamak istiyordu [4]. Memleketin bu mücadeleler yüzünden düştüğü durumu 1478 baharında bizzat Mengli Girey, şöyle ifade etmekte idi: "Bu memleket bizim gördüğümüz

[1] «İl kider ben yalguz dutmazın bu cezire dahi hep bikliğimiz dahi bu il ile durur il gettüğünden sonra ben dahi bu arada durmazın» (Eminek'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika IX. - A. N. Kurat, bu cümlede «اوکوزلر» i, «ilge tükenden» şeklinde okumaktadır!)

[2] A. N. Kurat'a göre (115) bu Timur -bik Kırım'daki mücadelelere karışmış Kırım büyüklerinden veya oğlanlarından biri olmalıdır. Gerçekten Hacı Girey'in oğulları arasında bir «Öz-timur» un bulunduğunu biliyoruz (karşıla. Ebulgazi Bahadur han, Desmaisons neşri, 178).

[3] Eminek'den Fatih'e bitik — A. N. Kurat. IX.

[4] Fatih'e yazdığı bitikte diyor ki: «Nur-devlet ile Haydar sebebinden ötürü pey zahmetler çekeriniz ikisi barışmazlar benüm sözümni hem dutmazlar.»

gibi değil, aşırı harap olmuş„[1]. İstanbul sarayı, bütün bu mücadelelerde her partinin hüküm ve iktidarı kendi eline almak için baş vurduğu bir merci, vaziyetinde idi ve binnetice rekabetler devam ettikçe Hanlık üzerindeki otoritesi gittikçe kuvvetlenmekte idi. Kendisinin dediği gibi, etrafında "dostundan çok düşmanı„ olan Nur-devlet han[2] bunların entrikalarına kurban gitmemek için Padişaha kulluğunu sunmaktan biran geri kalmıyor, bilhassa düşmanlarının sözlerine bakılmamasını rica ediyordu[3]. Öte taraftan onun aleyhinde olan Eminek Mirza da, Padişaha muhalefet ettiği hakkında düşmanlarının söylediği sözleri şiddetle reddederek mutlak bağlılığını teyid ediyor ve Haydar'la Nur-devlet arasındaki mücadeleler yüzünden memleketin düştüğü anarşi halini anlatarak beyler ve halk namına Mengli Girey'in acele han gönderilmesini istiyordu; fakat, o gelirse herkesin bir ağıza bakacağını, mücadelenin son bulup memleketin düzene gireceğini söylerken yeni Hana, "Eminek sözündan çıkmağil„ diye nasihat edilmesini istemeği de unutmıyordu (mektubun tarihi: ilkteşrin 1478)[4]. Şimdi kat'i olan birşey, Eminek Mirza ve onunla beraber bütün Kırım aristokrasisinin Nur-devlet Han'ın aleyhine dönmüş olmasıdır[5]. Eminek Mirza, mektubunun sonunda, onu çoktan başlarından atmış olacaklarını, fakat padişahın fermanını beklediklerini ilâve ediyor ki[6], bu sözler hanlık üzerinde beylerin ne kadar hakim olduklarını göstermek bakımından bilhassa dikkate değer. Şimdi onlar, padişahdan han olarak Mengli Girey'i istiyorlardı. Böylece, asırlarca bütün Osmanlı-Kırım münasebetlerinde en esaslı noktayı teşkil edecek ve en büyük ihtilâfların kaynağı olacak olan bir meselenin daha bu zamanda açık bir şekilde ortaya çıkmış bulunduğunu görüyoruz: Osmanlı Padişahı onların istediğini han gönderecek miydi? O halde hanın tayini işi yine eskisi gibi bu aristokrasi elinde kalıyor, yani, Hanlığa daima Kırım beyleri hakim oluyor ve Padişahın

[1] Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurdoğlu, levha XII.

[2] «Dostumuzdın düşmanımız köp» (Nurdevlet'ten Fatihe Bitik, Fevzi Kurdoğlu, levha XI).

[3] Mezkûr bitik.

[4] Eminek Mirza'dan Fatih Mehmed'e bitik, A. N. Kurat, vesika IX.

[5] «Nur Devletni asla il ve bikler dilemezler» (Eminek'den Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika IX).

[6] «Ol herifi çokdan giderirler idiler ama sizniñ fermanınıza baktılar kim ni emr idersiz deyü dahi sizden tileklerin ümid idüb dururlar».

rolü sırf bir tasdikten ibaret kalıyordu. Fakat bu halde dahi şeklen Hanı, yine Padişah tayin etmiş sayılır ve Osmanlılar için şimdilik bu da mühim bir kazanç teşkil ederdi. Esasen Eminek'in mektubundaki son cümleye bakılırsa Padişah için başka türlü yapmak ta imkânsız gibi idi. Çünkü aksi halde bir çok mes'uliyetleri yüklenmek ve belki Kırım beyleriyle muhalefete düşmek ihtimali baş gösterebilirdi . Binaenaleyh İstanbulca, beylerin istediği gibi, Kırım'a Mengli Girey'in gönderilmesine karar verildiğini görüyoruz[1].

Mengli Girey'in, 1476 da Altunordu Hanına mağlup olup hanlığı kaybettikten sonra ne olduğunu kat'i bir şekilde bilmiyoruz. Yalnız onun herhalde 1478 baharından önce İstanbul'da bulunmuş olduğu muhakkaktır. Çünkü gerek İstanbul'a onun gönderilmesini

[1] Umumiyetle hanların azil ve nasbı yalnız padişahların elinde olduğu sanılır. Halbuki bütün Hanlık tarihi boyunca, Kırım beyleri umumiyetle hanlığa kendi istediklerini getirmeğe çalışacaklar ve Hanın yalnız İstanbul hükûmetinin keyfi ile azl ve nasp edilmesine karşı koyacaklardır. Bu, Osmanlılarla Kırımlılar arasında kanlı savaşlara kadar giden birçok ihtilâfların hakiki menşeini teşkil etmektedir. Beyler, başlarındaki handan memnun değillerse, kendisini hanlığı bırakmağa mecbur ederler ve ekseriya İstanbul'a beylerden birini mahzarla göndererek kimi han istediklerini bildirirlerdi. Bab-ı Âli, teklif olunan kimseyi uygun bulursa eline, kendisini han tâyin ettiğini ve başta Kırım beyleri olarak Kırım ahalisinin onu han tanıyıp itaat etmelerini bildiren bir «hanlık beratı» verir ve yeni Han, bunu Kırım'da merasimle okutarak hanlığa geçerdi (böyle bir berat örneği, Feridun Bey, II, 135-136, Canbek Girey'in hanlık beratı). Şayet İstanbul, Kırım beylerinin istediği kimseyi Han göndermez, yahut Kırımlıların memnun bulundukları bir Hanı herhangi bir sebeple azle kalkarsa, bu halde Kırım kabile kuvvetlerinin başında bulunan beyler, ekseriya muhalif vaziyete geçmekten çekinmezler ve bu yüzden bazan Osmanlılarla Kırım kuvvetleri arasında kanlı çarpışmalara yol açılırdı (meselâ 1532-1534 de İslâm Girey'le Sahib Girey; 1610 lardan itibaren Canbek Girey'le Mehmed Girey mücadelelerinde; bak. *Esseb-üs-seyyar*, 128 v.d; Rıdvan paşazade). Tâbiyetin gevşek olduğu ilk asırda Kırım aristokrasisi ananeye göre eski kurultaylar tarzında toplanarak hanları kendileri seçmekte devam etmek istiyeceklir. Böylece Mengli Girey'in halefi I. Mehmet Girey, onun halefi I. Gazi Girey «ittifak-ı cumu'-ı tatar ile» Han olmuşlardı. Fakat bu sonuncuda Şirin beyi Memiş, İstanbul'a müracaat ederek bir Han gönderilmesini rica edecektir (Bak. *Esseb-üs-seyyar*, 87-88). 1683-1699 harp yıllarında ise bu beyler, dört defa Bab-ı Âlinin tâyin ettiği hanları (1684 de Hacı Girey, 1691 de Selim Girey ve II. Saadet Girey, 1692 de Safa Gireyi) düşürerek kendi istediklerini han yaptıracaklardır. Hanlığın, Gireyler ailesine münhasır olarak bu intihabî (électif) karakterini XVII. asır ortalarında İstanbul'da elçilik eden bir ingiliz dahi teyit etmektedir (*Ricaut, Hist. de l'état présent de l'Emp. Ottoman*, Paris 1670, s. 184).

yazan Eminek'in mektuplarından[1], gerekse sonradan kendisinin Kırım'dan İstanbul'a yazdığı mektuplardan[2] anlaşılan budur. Nihayet vak'anüvis rivayetlerinde 1475 e ait gösterilen vekayiin tamamiyle bu senelere ait olması lâzımgeldiğini yukarıda göstermiştik; bu rivayetler onun, İstanbul'da Kırım halkının, hususiyle Eminek beyin ricaları üzerine padişahın lütfuna mazhar olarak oradan Kırım'a Han gönderildiğini göstermektedir[3]. Şu halde Altunordu hanına mağlup olarak Kırker kalesine kapanmış bulunan Mengli Girey'in, Seyid Ahmet Han memleketten çıktıktan sonra beyler tarafından terk olunduğu[4], himaye aramak için Osmanlıların yanına sığındığı, fakat Kırım aristokrasisinin tuttuğu Nur-devletin hanlığını tasdik eden Osmanlı padişahının "onun nazarı taatini celb için„ Mengli Girey'i oğlu Mehmet Girey'le İstanbul'da nezaret altına koyduğu[5], sonra bu aristokrasinin, yukarda gösterildiği gibi, Mengili Girey tarafına temayül etmeleri üzerine kendisini Kırım'a yolladığı[6] haklı olarak tasavvur olunabilir. Mengli Girey kendisi, 1478 Mayısı başlarında " Sultanın buyruğuyla„ Kırım'a geldiğini yazmaktadır[7]. Vak'anüvislere bakılırsa o, İstanbul'da padişah tarafından hapisten çıkarılarak[8] Kırım Hanı tayin olunmuş ve kendisine büyük iltifatlar gösterilerek merasimle tuğ,

[1] A. N. Kurat, vesika VIII, IX.

[2] Fevzi Kurdoğlu, levha XII, XIII.

[3] Meselâ Müneccimbaşı (II, 698), şüphesiz Cenabî'den alarak, Mengli Girey Gedik Ahmet Paşa tarafından İstanbula gönderildikten bir müddet sonra, «Kırımda bilcümle ümeranın serfirazı olan İbinek (şüphesiz İminek) bey nam emir-i kebirden arz ve bilcümle ulema ve âyandan mahzar birle elçi varit olup Mengli Girey taraf-ı şehriyarîden Kırım ülkesine han tayin buyrulmak» ricasında olduklarını söylüyor (ayrıca karşıla, Hezarfen, Mehmet Girey, *Umdetüttevarih*)

[4] Şirinler daha Mengli Girey İtil'e doğru yürürken hanla anlaşmazlık çıkarmışlar ve bozgununun başlıca sebeplerinden olmuşlardı. (*Esseb'-üs-seyyar*, 76).

[5] Hayrullah Efendi tarihinde (s. 176) buna ait şu dikkate değer kayıt vardır: «Zat-ı hümayunu padişahî Kırım hanı bulunan Nurdevlet giriyin nazarı taatini celp için oğlu meslem han sadefi Mengli Girey'le oğulları Mehmet Girey ve Yağmur Mirzayı takımıyle Yedikule dahilinde dahire mahsusaya verip nezaret altına koydu»

[6] Hayrullah Efendi (aynı yer), Fatih'in, Nur-devleti Buğdan seferine yardıma gelmediği için azlettiğini söylerse de, biz vesikalardan Buğdan seferi sırasında Mengli Girey'in han olduğunu biliyoruz.

[7] Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurtoğlu, levha XII.

[8] Bazılarına göre esasen haps edilmiş olmayıp İstanbul'da bir sarayda ikramla yerleştirilmişti. (Bak, Müneccim başı, II, 698; Umdetüttevarih, 98). Nur

tabıl ve alem verilmiştir[1]. Aynı kaynaklara göre onun yanına bir miktar kuvvet de katılmıştır. Mengli Girey, bundan bir müddet sonra Kırım'dan gönderdiği bir mektubda padişah tarafından yanına Kasım'ın (her halde Kefe Beylerbeyisi Kasım paşa) verildiğini söylüyor ki, bu şüphesiz vakanüvislerin son kaydını teyid edecek mahiyettedir[2]. " Padişahın buyruğuyle „ Kırım'a gelen Mengli Girey[3], mezkûr mektubun gönderildiği tarihte yani, 1478 mayısında muhakkak surette Kırım'da bulunmakla beraber[4] Hanlığı elde etmek için her halde daha epey zaman geçmesi ve belki kardeşlerile mücadele etmesi lâzımgelmiştir. Gerçekten vakanüvislerde onun padişah tarafından yanına katılan kuvvetlerle gidip kardeşlerini mağlup ettiği ve han olduğu hakkında bir kayıt bulunduğu gibi[5], Mengli Girey'in mektublarında da memleketin son derece karışık halinden ve Kasım'ın yaptığı yardımlardan bahsedil-

devletin rakiplerinden ne kadar korktuğu ve bunun için Fatih'e mektuplar gönderdiği malûm olduğundan (bak. Nuru-devletten Fatih'e bitik, Fevzi Kurtoğlu, XI) Mengli Girey'in İstanbul'da mahbus olmasa bile nezaret altına alındığı çok muhtemeldir.

[1] Bak. Cenabî: Müneccim başı II, 699; Hezarfen; Mehmed Girey 103 b; *Umdetüttevarih*, 98; Hayrullah Efendi, VIII, 147- Tayin ve teşrifat hakkında vakanüvislerin verdikleri bu malûmat da sonraki taamüller göz önüne alınarak yapılmış bir ilâveden ibaret olsa gerek. Çünkü Mengli Girey'in Padişah tarafından Kırım'a gönderildiğini bahis mevzuu eden mektuplarında böyle bir tayini ima eden hiç bir şeye rastlanmıyor (karşıla. aşağıda not 3).

[2] Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurtoğlu, levha XIII — Bu vesikanın okunuşundaki başlıca yanlışlara da işaret etmeyi faydalı bulduk; 3 ncü satırda *biz kulunuz* değil, *biz kulunuznu*; 4 ncü satırda *bu vilâyete kaparmağa*, değil, *bu vilâyetge yibermege*; yine *kulunuzu*, değil *kulunuznu*; 5 nci satırda *ordu* değil, *erdi*; 7 nci satırda *kulluğuna* değil, *kulluğun*, 9 ncu satırda *yerine getürdi* değil *yerine kiltürey*; 12 nci satırda *beylerümüz efendiden* değil, *beglerümüz özünden* olacak.

[3] «Sultanımın buyruğuyle bu memlekete geldük» (Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurdoğlu, XII), cenab-ı alemiden bu vilayete yibermege emir bulgunda (levha XIII), devlet eşiğinden sorulmuş bu yerge kiltürmişdük (levha XIV).

[4] Bu mektubun nereden gönderildiği yazılmamış ise de Kırım'dan olduğu açıkca anlaşılmaktadır (A. N. Kurat, 99).

[5] «Sultan Mehmet han dahi Mengli Girey hanın yanına vâfir asker tayin eyledi Deşt-i Kıpçak üzerine gönderdi Mengli Girey han dahi asker ile vardı cenk eyledi karındaşlarına galip oldu ve Deşt-i Kıpçak ve Kırım memleketine han oldu» (Hezarfen, Türk Tarih Kurumu nüshası).

mesi bu bakımdan manidardır [1]. Diğer taraftan 1478 ilkteşrin tarihli bir mektubda Eminek'in, Kırım'da hala Haydar'la Nur-devlet Han arasındaki mücadelelerden bahsetmesi ve Mengli Girey'in gönderilmesini istemesi onun burada oldukca geç harekete geçtiğini gösterse gerektir [2]. Hulâsa, nasıl olursa olsun, onu, 1478-1479 kışında Hanlık tahtına sağlam bir şekilde oturmuş görüyoruz [3]. Osmanlı padişahı Hanlığın dış emniyetini sağladığı gibi, şimdi kendi üstün otoritesi sayesinde, Eminek Mirza'nın dediği gibi, "bütün halkın bir ağız ve bir hükme bakmasını „ [4] sağlıyarak memleketin iç sükûnet ve asayişini de kurmuş oluyordu. Bizzat Mengli Girey Han, padişaha, onun sayesinde halkın rahata kavuşup gece gündüz kendisine dua etmekte olduklarını yazmaktadır (1479 eylûl ortaları) [5].

Fatih Mehmed'in bütün bu hadiseler sırasında gayet mahirane hareket ederek Hanlık üzerinde nüfuz ve hakimiyetini gitgide kuvvetlendirdiğini görüyoruz. Gerçekten bu üç yıl zarfında hanlar Kırım tahtında kalabilmek için daima padişahın tasvib ve tasdikini zaruri görmüşler [6]; Hanlık kuvvetleri davet üzerine padişahın

[1] Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurdoğlu, levha XII, XIII, XIV .— bilhassa 884 Cemaziyülahir sonlarında yazdığı bir mektuptaki şu ifade çok dikkate değer: «Devlet eşiğinden emrolunup bu yerge kilkenimizde halkımızın halleri aşırı mükedder olduğu sebebdin hazret-i âlige âdemimiz göndere almadık...» (levha XIV).

[2] Fakat bu mektubun tarihine bakılırsa Mengli Girey'in, İstanbulca Kırım'a gönderilişinden 5 ay geçtiği halde Eminek habersiz kalmış olması icap ediyor. Bu vaziyette acaba Mengli Girey, Padişahın emrile Kırım'da Osmanlı idaresinde bulunan bir yere gizli olarak gelmiş ve meydana atılmak için müsait bir zaman mı beklemiştir ?

[3] Kardaşları Nur-devlet'le Haydar 1478 de memleketten çıktıklarına göre (V. V - Zernov, *Izsledovanie*.., I, 128-129) Mengli Girey, bu tarihte hanlığı ele geçirmiş olmalıdır. III. İvan'ın 30 Nisan 1479 da bir elçi heyeti göadererek onu tebrik ettiğini biliyoruz (Hamdi Giray, ve A. N. Kurat, 99). Keza Mengli Girey kendisi Fatih'e gönderdiği 1479 Eylûl ortalarına ait (884 Cemaziyülahir sonları) bir mektubunda artık tahtta rahatça yerleştiğini bildirmektedir. (Bak. Fevzi Kurdoğlu, levha XIV — bu vesikada Kurtoğlu'nun sondan 3 ncü satır daokuyamadığı yer «takrir ide tiyü» olacak).

[4] «Eğer Mengli Girey kilürse hep barçası bir ağızga ve bir hükümge bakarlar» (Eminek'ten Fatih'e bitik, A. N. Kurat, IX).

[5] Mengli Girey'den Fatih'e bitik, Fevzi Kurtoğlu levha XIV.

[6] 1475-1476 de Mengli Girey'ın (Bak. A. N. Kurat, vesika VII, VIII), 1476 da Nur-devlet'in mektuplarından (Fevzi Kurtoğlu. levha XI), onların hanlığı padişahın

seferlerine filen iştirâk etmişler [1] ve Osmanlı devleti başka devletlere karşı Hanlığın resmen hamisi rolünü oynamıştır. Fakat onun muvaffakiyetinin en büyük sırrı, şüphesiz, Eminek vasıtasile Kırım aristokrasisini daima elinde tutmasıdır. Mengli Girey'in kat'î olarak Kırım tahtına yerleştiği bu tarihte Hanlık artık tam manasile Osmanlı tâbiliğine girmiş sayılabilir. Fakat acaba bu suretle kurulduğunu gördüğümüz tâbilik, iddia olunduğu gibi iki taraf arasında imzalanmış resmî bir mukavelenin neticesi midir, yahut da bu vaziyet meydana geldikten sonra böyle resmî bir mukavele imzalanmış mıdır ? Bu, ayrıca incelenmeğe değer bir meseledir.

***

Böyle bir mukavele hakkında kayıtlar her halde XVI. asra kadar gidebiliyor. Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre, Tohta-bay tarihinde [2], Mengli Girey'le Beyazıt arasında, Kırım yarın adasının dağları ve sahillerindeki kaleler Osmanlıların, sahraları Hanların olmak ve bir Kırım şehzadesi rehine olarak Yanbolu'da oturmak şartile bir ahidname imzalandığı rivayet olunuyor [3]. Ondan sonra XVII. asır sonlarına doğru Mehmet Girey tarihinde Mengli Girey'in Fatih tarafından Kırım'a Han tayin edildiği zaman (yani, ona göre Kefe fethinden sonra, 1475 de) aralarında bir ahidname imzalandığı ve bu ahidname zamanla unutulmuşsa da " padişahân-ı zül-ihtiramlar katında meşhur ve mübeyyen „ olduğu kay-

teveccühü sayesinde muhafaza edilebildikleri açıkça görülüyor. Fakat padişahın da daima Kırım aristokrasisinin temayüllerini hesaba katmak mecburiyetinde bulunduğunu unutmamalıdır.

[1] Bak. Eminek'ten Fatih'e bitik, A. N. Kurat, vesika VIII. - Bununla beraber beraber Hanlık kuvvetlerin Osmanlı ordusuyle ikinci işbirliği ancak 1538 de görülecektir.

[2] Evliya Çelebi'nin anlattığına göre (VIII, 42) Tohta-bay tarihi Çağatayca yazılmış bir Kırım tarihi olup her halde XVI asra aittir. Çünkü tarihi okuyan ve yaşı yüzü aşkın olan zat, bu eserin ecdadından Tohta-bay tarafından yazıldığını söylemiş. Bu tarihin Evliya Çelebi tarafından yapılan hülâsası (VIII, 42-49) uydurma hissini vermektedir.

[3] Evliyaçelebi, VIII, 48 - Başka bir yerde (VII, 563), Mengli Girey'in «kavlü karar üzre» bir kardeşini rehin gönderdiğini yazar. - Biz ancak Mengli Girey'ın 1512 de oğlu Saadet Girey'in, Kırım'a gelen Yavuz Selim'le gitmesine müsaade ettiğini biliyoruz. Hatta o zaman Kırım beyleri Mengli Girey'in bu hareketini takbih ettiler (Münecimbaşı, II, 699; Solakzade, 428 v. d.)

dedilmiştir[1]. Ona göre bu ahidnamenin maddeleri şöyle idi:

"Hilâf-ı şer'-i mutahhara biribirimize fırsat bulduğumuz takdirde„ "katl ü ziyan eylemiyelim, her umurda muavenet üzre olup âday-ı„ "din küffar-ı bed-ayîn üzerine gazâlar eyleyüp intikam alalım ve„ "bâd-el-yevm silsile-i tâhirlerin benden biat eyleyüp iptida benim„ "ismim hutbesinde yad bâdehu han olan zişanı zikrede„

O, kendi zamanında Hacı Selim Girey'in oğlu Gazi Girey Sultana, bütün aykırı hareketlerine rağmen idam cezası verilmemesini bu ahidname ile izah etmektedir[2]. Ondan sonra eserini 1744 tarihlerinde yazmış olan Kırımlı Abdülgaffar, Padişahın Mengli Girey'i Kırıma han gönderirken kendisine "tebaiyyet ettirdiği ve enva-ı uhûd ve mîsak ile itimad aldığını„ kaydetmektedir. Fakat o "bu uhûd„un mahiyetinden sarih bir surette bahsetmez[3]. Nihayet galiba XVIII. asır sonlarına doğru yazılmış olan anonim bir Kırım tarihinde[4], Kefe'nin fethinden sonra esirler arasında İstanbul'a gelen Mengli Girey'in Kırım'a han gönderilirken Fatih Mehmed'le bir anlaşma imzaladığı söylenmekte ve bu muahedenin şartları şu şekilde gösterilmektedir:

" Evvelâ hılâf-ı şer' birbirimize elimiz dahi ererse katleylemi-„ "yelüm ve saniyen her umurda birbirimize muavenet üzre olup„ "düşmanımızdan intikam alalum ve salisen senden sonra han olan-„ "lar biat idüp azil ve naspları Osmanlı padişahının elinde olsun„ "ve rabian Kefe ve Mangup cıvarında olan halkın nasp ve kazası„ "ve âşarı Osmanlının olup Kırım hanları ona karışmamak„ "üzere ve Osmanlı padişahı dahi han sikkesine dokunmamak„ "üzere„ ahidname imzalanmıştır.[5]

[1] Mehmet Girey, tarihini 1703 de tamamlamıştır. 1683-1703 arasında Kırım ve Osmanlı tarihi için mühim kaynaklardan olan bu eserin bugüne kadar bilinen tek nüshası Viyana Millî kütüphanesinde mahfuzdur (H. O., No. 1080). Bize, bu nüshadan aldıkları fotokopyayı istifade için vermek lütfunda bulunan sayın Cafer Seydahmed'e burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

[2] Mehmet Girey tarihi, 104a. [3] Umedet-üt-tevarih, 98.

[4] Paris Millî Kütüphanesinde bulunan bu yazma (türkçe yazmalar No. 515) Kazimirski tarafından fransızcaya çevrilerek *Journal Asiatique*'de (T. XII, 1833, 349-380, 428-458) neşrolunmuştur. 1775 de Şahin Gireyin hanlıktan çekilişine kadar gelen eser, A. Jaubert'in zannettigi gibi (J.A. XII, 349) *Esseb'-üs-seyyar*'ın bir parçası olmayıp yalnız ondan geniş ölçüde istifade etmiştir.

[5] Kazimirski'nin yaptığı tercüme bazı yerlerde hatalıdır (karşıla. J. A. XII s. 351). Biz yukarıki yazma nüshayı gören Dr. Abdullah Zihni Soysal'ın müsnadesile oradan aldığı aslî metni koyduk.

Bu metnin, sonuncu maddesi noksan olarak Mehmed Girey'in verdiği metne tamamiyle uyduğu meydandadır. Her halde bu Anonim Tarih, Mehmed Girey'den değil, ona da esas olan başka müşterek bir kaynaktan faydalanmıştır. Tohta-bay tarihinde görülen rehin meselesinin bu metinlerde hiç bahis mevzuu edilmemiş olması dikkati çekecek bir noktadır.

Nihayet bunlardan tamamiyle farklı yedi maddelik başka bir anlaşma metni öne sürülmektedir. Evvelâ Peyssonel'de[1] ve Langlès'de[2] bulduğumuz ve ondan sonra S. Bohuş'un[3] ve Hammer'in[4] tekrarladıkları bu mukavelename metni, Kazimirski'ye göre Abdülgaffar'dan (?) yapılmış bir tercümeden ibarettir[5] ve metni şudur:

1 — Osmanlı padişahı Kırım tahtına Çingiz sülâlesine mensup şehzadelerden başkasını han getiremez.

2 — Bâb-ı Âlî, Girey ailesine mensup olanlardan hiç kimseyi hiç bir vakit ve hiç bir sebeple idam cezasiyle cezalandıramaz.

3 — Hanın memaliki ve Girey ailesinin yaşadığı yerlerde, kim olursa olsun, her türlü tecavüzden masûn olacaktır.

4 — Cuma namazlarında okunan hutbede Sultanın ismi okunduktan sonra hanın ismi anılacaktır.

5 — Han tarafından vuku bulan herhangi tahriri bir müracaata Sultan tarafından red cevabı verilmiyecektir.

6 — Han, harp esnasında beş tuğla sancak taşıyabilecektir.

7 — Her sefer vukuunda han, Bâb-ı Âlî'den kendi hassa askerleri için 120 kese, mirzaları ve kapu-kulları için de 80 kese altın alacaktır.

Bu metinlerin hiç biri dış şekilleri itibariyle bize mevsuk bir anlaşmanın delillerini vermez. Nihayet hepsi, çok muahhar kaynaklarda geçen rivayetlerden ibarettir. Bilhassa, eserini XVI. asır sonlarına doğru yazmış olan Cenabî, de, sonra ondan ve Hafız Mehmed Taşkendî'den faydalanmış olan Müneccimbaşı'da herhangi bir anlaşmadan bahsedilmemesi dikkate değer. Cenabî ve muakkiblerinden tamamiyle ayrılan ve Kırım'da yazılmış vekayinameleri

[1] *Traité sur le commerce de la mer noire*, Paris, 1787, 228-230.

[2] *Notice chronologique des Khans de Crimée*, III, 404-406.

[3] *Istoria o Tavrii*, II, 256-257.

[4] *Gesch. der Chane der Krim*, 35.

[5] J. A. XII. s. 352, not 2.

kullanarak yerli rivayetlere bağlanan Seyid Mehmed Rıza[1] ve esas itibariyle onun bir hulâsasından ibaret olan Gülbün-i Hanan[2] böyle bir anlaşmaya dair hiç bir şey söylemezler. Diğer taraftan Smirnov'un da işaret ettiği veçhile[3] Nasihatname ve Telhisülbeyan gibi Kırım hanlığının Osmanlı hükûmetiyle münasebetlerinden bahseden mecmualarda böyle herhangi bir mukavele sözü geçmemesi dikkate değer. Feridun bey münşeatındaki muhtelif hanlık beratlarında ve nâme-i hümayunlarda, hanların tayin ve azillerinde, yahut bir hizmetin yerine getirilmesi istenirken kullanılan tabirler de arada böyle hukukî bir bağ olduğunu gösterecek mahiyette değildir[4].

Bu mukavelenamelerin ihtiva ettikleri maddelere gelince, bunlardan bilhassa sonuncu metnin, zamanla meydana çıkmış olan vaziyetler gözönünde tutularak sonradan tertip edilmiş olduğuna şüphe yoktur. Çünkü Fatih'le Mengli Girey, imzaladıkları bir ahidnamede devletlerinin karşılıklı münasebetlerini tanzim için en esaslı meseleleri bir tarafa bırakıp hanın taşıyacağı tuğ adedi, sefer vukuunda askerlerine verilecek tahsisatın miktarı ve saire gibi tabiatile sonradan tanayyün edebilecek teferruatla uğraşmış olamazlardı. 1475 tarihlerinde herhangi bir anlaşma imzalanmışsa, tarihî şartları gözönüne getirerek, bunda daha ziyade Kefe ve Osmanlılar

[1] *Esseb'-üs-seyyar fi ahbâr-ı mülûk-üt-Tatar*. Bu eser hakkında bilhassa bak. Smirnov, mezkûr eser, IX v d.

[2] Halim Giray kaynakları arasında, *Esseb'-üs-seyyar*'dan başka Haydar zade, Kırımî Gafurî (her halde *Umdetüttevarih* sahibi), Hurremi Çelebi, Abdülveli efendi tarihlerini, Şeyh Mehmet efendi, Kaysunî zade ve Kefevî Abdülcelil mecmualarını sayar. Bunlardan *Esseb'-üs-seyyar* ve *Umdetüttevarih*'ten başkası bugün elimizde değildir. Yalnız *Esseb'-üs-seyyar*'ın Abdülveli efendi tarihini geniş ölçüde kullandığını biliyoruz (bak. *Esseb'-üs-seyyar*, 198 vd).

[3] *Krymskoe hanstvo*, 301 vd.

[4] III. Mehmet Girey (1622-1628), İbrahim paşaya yazdığı bir mektupta «Ecdad-ı izâmımız hanân-ı salifîn meyanında sinn ü sallerine göre riayet ve ihtiyarlarına hanlık inayet olunmak kaide-i şahî idügü...» (Feridun bey, II, 121) demektedir. Kendisine sefer için asker göndermesi yazılan I. Devlet Girey han'a (1551-1577) Padişah şöyle yazıyor: «Gerektir ki kadîm-ül-ezmandan ilâ hazelân âsitan-ı devlet-âşiyan ve dûdman-ı âdalet-unvanımıza olan muhabbet ve ihlâs ve meveddet ve ihtisasımız müstedâsınca.» (Feridun bey, II, 557, ayrıca bak. s. 148 ve bilhassa 123). Feridun'da hanlığa ait bunun gibi daha birçok resmî yazılar vardır (Bunlar için bak. J. Rypka, *Briefwechsel der Hohen Pforte mit den Krimchanen in II. Bande von Feridun's münşeat*, Festschrift Georg Jakob, Leipzig, 1932, 241-269)

eline geçmiş diğer Kırım limanlarının durumu, düşmanlara karşı takip olunacak müşterek hareket hattı ve nihayet iki taraf arasında metbûluk - tâbilik münasebetleri gibi meselelerin yer alacağı şüphesizdir. Bundan başka Kapukulu (Sekbanlar) için İstanbul'dan para gönderilmesi Sahip Girey (1532-1551) devrinde olduğu gibi[1] mezkûr mukavelenamenin dördüncü maddesindeki, hutbede Sultanın ismi okunduktan sonra hanınkinin okunması kaidesi de vak'anüvislere göre sonraları, I. İslâm Girey zamanında (1584-1588) kabul edilmiştir[2].

Anonim tarihteki metnin muhteviyatına gelince o, bu bakımdan o zamanki tarihî vaziyete ziyadesiyle uygun olmakla yukardakinden ayrılır: bu mukavele esas hatlariyle iki taraf arasında ittifakı ve tâbilik münasebetlerini tesbit etmekte ve yeni fetih edilmiş olan Kefe ve sair yerler üzerinde padişahın hakimiyet hakkını tanımaktadır.

Mamafi bu, şüphesiz onun mevsukiyetini isbat için hiç bir suretle yeter bir delil sayılamaz. Fakat bugün yeni vesikalar, 1475 yazında Kefe'nin hemen fethini müteakip Osmanlılarla Mengli Girey arasında bir anlaşma imzalanmış olduğunu kati surette ortaya koymuştur. Mengli Girey'in, Kefe'nin fethinden bir bir buçuk ay sonra İstanbul'a gönderdiği bir mektubda böyle bir anlaşmadan sarih bir surette bahsedilerek her halde en ehemmiyetli görülen bir maddesi zikrediliyor. Mektubdaki ifade aynen şöyledir: "Ahmet paşa birle ahd ü şart kıldık kim padişahımın dostuna dost düşmanına düşman bulganmız tiyip ol ahd ü şart üstünde tururmız"[3]. Bu, evvelâ gösteriyor ki Smirnov'un, Fatih'e Mengli Girey arasında imzalanmış her hangi bir anlaşmanın mevcut sayılmaması daha doğru olacağı şeklindeki iddiası[4] isabetli değildir. Burada ifade edilen ittifak maddesinin Anonimdeki ikinci madde ile yani, "her umarda birbirimize muavenet üzere

[1] *Sahip Girey Han tarihi* (yazma); *Esseb'-üs- Seyyar*, 91.

[2] *Esseb-üs-seyyar*, 107, *Gülbün-i hanan* 27. Daha az şayanı itimat olmakla beraber bazı kaynaklar, Mengli Giray Fatih tarafından Kırım'a han gönderildikten sonra hutbeyi padişah namına okuttuğunu yazmaktadırlar (bak. Hezarfen, Hayrullah efendi, VIII, 149). Evliyaçelebi, Kırım'da Osmanlı padişahı adına hutbenin I. Selim zamanında okunduğunu kaydettikten sonra (VIII, 534, not 1) kendi zamanında bunun nasıl bir formülle ifade olunduğunu da göstermektedir (VII, 604).

[3] Mengli Gireyın bitigi, A. N. Kurat, vesika VI.

[4] Mezkûr eser, 297 v d.

olup düşmanımızdan intikam alalum „ maddesile uygunluğu aşikârdır. Mengli Girey'in mektubundaki aynı formüle bir asır sonra II. Mehmet Girey'e (1577-1584) gönderilen bir nâme-i hümayûnda da aynen rastlıyoruz[1]. Bundan başka aynı mektupda o, ayrıca "muti, ve münkad„ olmaktan, " kulluğundan „ bahsetmektedir. Nihayet Kırım Hanlarının Kefe vesair fetholunmuş yerler üzerinde hakları malûm olduğundan Ahmet paşa ile yapılan anlaşmada buraların yeni durumundan hassaten bahsedilmiş olması da çok mümkündür[2]. Şüphesiz bütün bunlar, Mengli Girey'in mektubunda adı geçen anlaşmanın anonim tarihte ve Mehmet Girey'de metni verilmiş olan ahidnameye çok yaklaştığını göstermekle beraber bugün için bu ikisinin aynı olduğu iddia edilemez[3]. Fakat hiç olmazsa 1475 yazında iki taraf arasında bir ittifak muahedesi imzalanmış olduğunu ve müttefiklerden bir tarafın, hanın, öteki tarafı yani padişahı, bir hami olarak kabul ettiğini kati bir şekilde söyliyebiliriz.

Bundan başka bir takım vakanüvislerin[4], Mengli Girey'in İstanbul'dan Kırım'a han gönderilirken, yani, yukarıda görüldüğü üzere 1478 tarihlerinde Fatih Mehmed'le bir anlaşma imzaladığı hakkında verdikleri malûmatı gözönüne alarak, bu tarihte padişahla ayrı bir anlaşma imzalanmış olacağı da hatıra gelebilir. Fakat bundan sonraki vakalar Hanlığın bu şekilde bir ahidname ile sıkı bir şekilde İmparatorluğa tâbi olduğunu göstermekten uzaktır. Bilindiği üzere Mengli Girey'den sonra onun kendisine kalgay (قالغای, قاغلغای) tayin ettiği büyük oğlu Mehmed Girey, Kırım beyleri tarafından han ilân edilecek ve Yavuz Selim ile aralarında açıkça düşmanlık olduğu halde[5] padişah buna mâni olamı-

[1] Feridun bey, II, 123

[2] 1539 tarihlerinde Sahip Girey han, Kefe civarında kendisine karşı gelen bir Osmanlı sipahisine kızarak «esna-i fetihte top menzili mâverasında olan arazi hükm-i Hüdavendigâr-ı asrile ecdadımıza temlik ve ihda olunmuştur» diyecektir (*Esseb-üs-seyyar*, 94).

[3] Smirnov, Mehmet Girey tarihindeki mukavelenamenin - ki biz yukarıda onun Paris anonimindeki metinle sıkı yakınlığına işaret etmiştik - çok basit ve umumî hükümler ihtiva ettiğini ve bu itibarla her hangi bir mukavelenin sureti olamıyacağını iddia eder (mezkûr eser, 297-298).

[4] Mehmet Girey tarihi, 103; *Umdet-üt-tevarih*, 98; Paris anonimi, Kazimirski tercümesi, s. 350-351.

[5] Bak. Hoca Sâdettin, *Selimname* (*Tac-üt-tevarih*, II, zeyl, 604); *Esseb-üs-seyyar*, 82 - 86.

yacaktır[1]. Yine beylerin seçtiği onun oğlu Gazi Girey bertaraf edildikten sonra Saadet Girey (1832) ve Sahib Girey (1532-1551), İstanbul'un gönderdiği hanlar sıfatiyle Kırım'da yerleşmek için çetin mücadeleler yapmak mecburiyetinde kalacaklardır. 1584 de II. Mehmet Girey, *"ben sahib-i sikke ve hutbe padişah iken beni azl ve nasba kim kadir olur„* diye isyan edecektir[2]. Hanlık kuvvetlerinin de, 1484 Buğdan seferinden sonra bir daha ancak XVI. asır ortalarına doğru (1538 Buğdan seferinde) Osmanlı ordulariyle işbirliği yaptıklarını göreceğiz. Kırım hanlığı üzerinde kuvvetli Osmanlı metbûluğu, ancak Hanlık, Altınordu'nun mirası üzerinde, Kazan ve Astrahan için Moskof Knazlığı ile yaptığı tarihî mücadeleyi kaybettiği ve buraları Rus hakimiyeti altına düşüp Kırım doğrudan doğruya tehlikeye maruz kaldığı zaman başlar[3].

---

[1] I. Saadet Girey'in azli istendiği zaman Kanuni Süleyman'ın söylediği rivayet olunan şu sözler çok dikkate değer; «Kırım hanları mazûl olmaz abâ an ced sahib-i saltanat ve sahib-i hutbe ve sahib-i sikke Padişahlardır» (*Sahib Girey han tarihi*, Paris millî kütüphanesi, Türkçe yazmalar. No. 164 — bu devre ve bilhassa Kırım aristokrasisine ait fevkalâde chemmiyetli malûmat veren bu eseri *Umdet-üt-tevarih* sahibi kullanmıştır).

[2] Peçevi, II, 91

[3] Bununla beraber XVII nci asır ortalarında bile dışarıda Hanlığın İmparatorlukla bağı tam bir tâbiiyetten ziyade bir ittifak şeklinde anlaşılıyordu (bak. Ricaut, mezkûr eser, 184; ve *Monumenta Hungaria Historica*, seri III, c. IV, s. 464, Eflak voyvodası Mihal'ın Avusturya imparatoru Rodolf'a mektubu).